



TREDJE HALVLEG

*- En undersøgelse af børn og unges
madkultur i sportshaller*

Mine Sylow - 2005



Kræftens Bekæmpelse



DEN KGL. VETERINÆR- OG LANDBOHØJSKOLE

TREDJE HALVLEG

- En undersøgelse af børn og unges madkultur i sportshaller

1. udgave 1. oplag, april 2005

Tekst: Mine Sylow, Cand. mag i etnologi. E-mail: msl@cancer.dk

Layout: Anne Hvitfeld Larsen, Kræftens Bekæmpelse

Foto: Fotografierne i rapporten er fra følgende hjemmesider/billedbaser:

www.dreamstime.com, www.sxc.hu og www.legepatruljen.dk

ISBN: 87-91277-46-9

Rapporten kan downloades fra www.mad-i-bevaegelse.dk

Rapporten citeres således:

Sylow, Mine: Tredje halvleg. En undersøgelse af børn og unges madkultur i sportshaller. Kræftens Bekæmpelse, april 2005.



Kræftens Bekæmpelse

Strand Boulevarden 49

2100 København Ø

www.cancer.dk

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Resume	5
1. Indledning	12
Spisning i sportshaller.....	12
Rapportens opbygning.....	13
2. Metodevalg og udvælgelse	15
Studiepopulation	16
3. Mads sociale og kulturelle betydninger	20
En smag af frihed.....	20
4. En hal i Østjylland	23
De fysiske omgivelser	23
Livet i hallen	24
Hvad køber børn og unge i cafeteriet?	28
Madens symbolske betydning	32
Spisetider i hallen.....	37
Hvordan spises der?	39
5. Et idrætsanlæg i en københavnsk forstad	45
De fysiske omgivelser	45
Ugens gang med fodbold.....	46
Indkøb og økonomi	50
Sult og spisetider	53
Spiseomstændighederne	53
Pomfritter og de uskrevne regler	57
Forskel på ude og hjemme	58
6. Stævner	62
Når som helst og hvad som helst	63
Flere penge, mere mad.....	64
Løssluppenhed	65
Opsamling	66
7. Konklusion – opsamling af centrale pointer	67
Maden betyder noget – også i sportshaller.....	67
Hallen er et fristed.....	67
Tidshorisonter og spisemønstre	68
Økonomisk rationale	68
Madens funktion.....	69
Afslutning	71
Litteratur	72

Forord

Som indledning til denne rapport om børn og unges madkultur i sportshaller skal der lyde en stor tak til alle de børn og unge, der lukkede mig ind i deres verden, og lod mig kigge dem over skulderen i de uger undersøgelsen stod på. Det har været et privilegium at få indblik i det liv og de sociale relationer, der udspiller sig mellem børn og unge rundt om i landets sportshaller. Accepten af at en fremmed tog plads i deres univers, har gjort denne rapport mulig.

Også en stor tak til det cafeteria personale, der brugte de stille stunder på at øse af deres viden og erfaring med børn, unge og mad i sportshaller.

Desuden skal der lyde en tak til Lotte Holm og Annemette Nielsen fra Institut for Human Ernæring, KVL for kommentarer og god og konstruktiv hjælp undervejs i processen.

Mine Sylow
Frederiksberg, september 2004



Resume

Indledning

Rapporten - Tredje halvleg. En undersøgelse af børn og unges madkultur i sportshaller - beskriver børn og unges liv, madkultur og -præferencer, som de udspiller sig i sportshalsmiljøer. Rapporten er resultatet af en sociokulturel undersøgelse, hvis mål det har været at afdække de ideer og forståelser, som børn og unge forbinder med mad og måltider i idrætslivet.

Rapporten er afslutning på den indledende fase i projektet "Udvikling af et koncept med sunde cateringprodukter målrettet børn og unge i sportshaller og idrætsklubber". Projektet ledes af Kræftens Bekæmpelse og omfatter på forskningssiden Institut for Human Ernæring på KVL og på produksiden CateringForum, en sammenlutning af en række fødevareproducenter¹. Nærværende rapport og undersøgelsen bag er udarbejdet på Institut for Human Ernæring, KVL.

Formålet med den sociokulturelle undersøgelse er at komme nærmere en forståelse af den kulturelle omgang med mad i sportshallerne: I hvilke forbindelser maden bruges, og hvordan mad og det at spise i det hele taget indgår i børn og unges relationer og interaktion med hinanden. Rapportens fokus er ikke, hvor meget der købes af de forskellige produkter eller en vurdering af, om børn og unge i hallerne har en sund eller usund livsstil. De gennemgående spørgsmål er i stedet, hvorfor og hvordan børn og unge køber og spiser i forbindelse med deres ophold i sportshallen.

I rapporten bruges mad i en sociokulturel forståelse (alt det der indtages), og dækker således også drikkevarer. Projektet har overordnet fokus på måltider, men det er fundet hensigtsmæssigt undervejs i undersøgelsen også at se på slikindtaget, da det viste sig at have en væsentlig betydning for børn og unges oplevelse af livet i sportshallen.

Metode og afgrænsning

Den anvendte metode er inspireret af det klassiske antropologiske feltarbejde og omfatter observationer af børn og unges kulturelle omgang med mad i udvalgte sportshaller. Målet med observationerne er at skabe 'tætte beskrivelser'.

¹ Bestående af Agrova Food, Arla Foods, Royal Greenland, Schulstad Frost og Tulip Food Company.

De valgte haller er eksempler på meget forskellige steder, både hvad angår omgivelser, idrætsgrene og brugerne af stedet. Hver især giver de ud fra deres forskellige præmisser eksempler på, hvordan mad indgår i børn og unges liv og sociale relationer i netop den pågældende hal.

Undersøgelsen er baseret på henholdsvis en hal i en østjysk provinsby og et idrætsanlæg i en forstad syd for København. Derudover er der lavet kortere observationer ved et håndboldstævne i Nordjylland. De jyske observationer dækker henholdsvis badminton- og håndboldspillere, drenge såvel som piger i alderen 11-17 år uden følge af voksne. På anlægget i forstaden er fokus på de 7-18-årige fodboldspillere og deres forældre, da disse sidstnævnte viste sig at spille en væsentlig rolle i forhold til indtaget af mad. Undersøgelserne er foregået fra slutningen af marts til midten af juni 2004.

Madens kulturelle dimension

Rapportens teoretiske optik og forståelsesramme er en sociokulturel tilgang til mad og menneskets omgang med det, de spiser. Ved at se mad som et betydningsbærende element gives der adgang til en forståelse af de værdier og betydninger, som en given gruppe tillægger den mad, de indtager i særlige situationer – f.eks. børn og unge i sportshallerne.

Overgangen fra barn til ung repræsenterer overgang til nye værdier og normer. Rollen som ung formes særligt omkring uddannelse, fritid og forbrug, og i disse aldersinddelte fællesskaber kan tilhørsforholdet udtrykkes symbolsk. Et tydeligt symbol på socialt og kulturelt tilhørsforhold er f.eks. madvaner og madpræferencer. Gennem de valg og fravalg af mad, slik og drikke som de unge fortager, signalerer de et tilhørsforhold til deres egen aldersgruppe og en adskillelse fra de yngre nedad og de voksne opad. Særlige normer, for hvad der spises hvornår, hvor, af hvem og hvordan, er et effektivt middel til at signalere den selvstændighed og afgrænsning, som den unge har brug for for at blive accepteret som ung både af sig selv, sine jævnaldrende og omgivelserne.

I hallen på egne præmisser

Karakteristisk for hallen, der ligger i en lille by 5 km uden for en østjyske provinsby er, at den i udpræget grad tjener som et opholdssted for byens børn og unge på linje med fritidsklubben og den lokale grillbar. Cafeteriet er langt mere end kun et sted, man opholder sig før og under sportsudøvelse. Der er snarere tale om en arena, hvor de værdier og relationer, som børn og unges liv formes af, afprøves og udspilles – f.eks. opretholdelse af grupperelationer, markering af aldersforskelle og fællesskabets betydning. Sidst men ikke mindst er det et sted, hvor man kan observere mad og spisningens rolle heri.

I hallen færdes primært håndbold- og badmintonspillere, og i cafeteriet er det særligt de 11-12-årige piger og de 13-17-årige piger og drenge, der fylder cafeteriet. De føler sig godt tilpas, og deres adfærd tyder på, at de opfatter det som deres sted og et sted, hvor de kan være på deres egne præmisser. Der er ikke gjort så meget ud af indretningen af cafeteriet, men i udsalget kan de få stort set alt, hvad hjertet begærer ud i drikkevarer, slik og madretter. Af sidstnævnte kategori er pomfritter, diverse pølser og toast øverst på salgslisten.

I forhold til hvem der køber hvad, er der en skarp adskillelse mellem de 11-12-årige piger, der forlader hallen klokken 18 for at tage hjem og spise aftensmad og de 13-17-årige piger og drenge, der godt kan blive hængene i hallen til ud på aftenen, og som ofte også kommer, før de skal træne. Førstnævnte gruppe køber kun slik og slush ice. De lidt ældre piger kan godt finde på at supplere slikket med en tallerken pomfritter til deling, og drengene spiser ikke sjældent deres aftensmad i hallen efter endt træning. For begge grupper gælder det, at der skal ydes før, der kan nydes. Selv om særligt de 13-17-årige indfinder sig i hallen, længe før deres træning starter, fyldes ventetiden ikke ud med slik og drikkevarer.

Økonomien er en væsentlig faktor, når såvel børn som unge foretager indkøb i cafeteriet, og de ældre har generelt flere penge end de yngre. For sidstnævnte gruppe gælder det derfor om at få pengene til at strække så langt som muligt, hvilket bedst gøres, hvis der købes slik og slush ice. Den 'rigtige' mad kan de få gratis derhjemme. Også de 13-17-årige taler meget om priserne og ved med hvilke indkøb, man får mest for pengene også mht. mæthed. Pomfritterne er favoritten, men valget kan også falde på en fransk hotdog eller toast, hvis måltidet skal gå hurtigt eller, hvis man er alene i hallen og ikke har lyst til at være bundet til et bord og derved udstille sin ensomhed. En toast er lettere at tage med sig. De ældre drikker oftere sodavand end de yngre, hvilket til gengæld betyder, at der ikke altid er råd til slik. Særligt drengene går meget op i mærker som 'Dr Peppe' og 'Powerrade'.

Begrundelsen for at opholde sig så mange timer i hallen, som en stor del af de observerede gør, er at det er hyggeligt. Til at underbygge denne hygge har de spiselige elementer en vigtig funktion. Det er dog ikke ligegyldigt, hvad der købes. I alle aldersgrupper er der enighed om, at slik er en nødvendighed. Frugt er målgruppen dog ikke direkte afvisende overfor, men ikke som erstatning for slik. Sundhed er de ikke særlig optaget af, og direkte adspurgt mener de ikke, det har en afgørende betydning, for de valg de træffer i cafeteriet. Når det kommer til varm mad, er det primære, at det er af en karakter, der ligger i forlængelse af og understreger det at være ung, selvstændig, uafhængig osv. For at børn og unge i hallen skal finde maden attraktiv, skal den kendetegnes af variation og overraskelser, f.eks. er det vigtigt, at slush ice'en ofte skiftes mht. smag og farve. Frem for alt skal det dog afskille sig fra den mad, de kan få gratis hjemme. Hallen er 'udeterritorium', hvor de observerede børn og unge gerne er alene med andre jævnaldrende, og hvor de tydeligt

dyrker denne autonomi. Denne konstellation skal de spiselige elementer passe ind i.

Overordnet set forgår al spisning i en form for fællesskab, og særligt pigerne gør meget for ikke at komme til at sidde og spise alene. Mads betydning i fællesskabet er dog forskellig fra de yngste 11-12-årige piger til de lidt ældre teenagere. For de yngste får slik og slush ice en meget synlig placering, der nærmest kan opfattes som determinerende for deres fællesskab omkring bordet. For de 13-14-årige piger har det indkøbte ikke en nær så fremtrædende placering. Det har derimod selve fællesskabet og gruppens afgrænsning, der er med til at definere dens medlemmer i kontrast til de yngre piger.

En væsentlig del af det at spise i hallen er de uskrevne regler, hvoraf reguleringen af, hvornår man deler, og hvornår man ikke gør det, synes at være den mest markante. Pomfritterne er her særdeles centrale, da de har delepotentialet i sig. Mange såvel børn som unge understreger, at det er hyggeligt at dele en tallerken pomfritter, men udgør de aftensmaden, tilhører de én alene, og så er det ikke længere tilladt at tage uden at have fået lov.

Fodbold og spisning med forældre

På idrætsanlægget i forstaden syd for København spilles der stort set kun fodbold, hvorfor der overvejende er tale om drenge og mænd på banerne og i cafeteriet. Udover det store udvalg af slik er cafeteriet karakteriseret ved at have et bredt madudbud fra Tulip og et stort kundegrundlag også til madtilbudene. Cafeteriet er ofte fyldt med voksne, der gerne får en fadøl eller to, mens deres børn spiller. Omgangen med mad ligner på mange måder de forhold, der kan iagttages i den østjyske hal, men særligt forældrenes tilstedeværelse giver nogle ændrede vilkår, når det kommer til spisning og ophold i cafeteriet.

Der bliver købt store slikposer og meget sodavand, særligt Faxe Kondi, af alle drenge på anlægget uanset alder. Set udefra virker det ikke til, at økonomi er en særlig hindring. Forældrenes tilstedeværelse på anlægget og i cafeteriet gør, at drenge op til 10-11-års alderen får deres indkøb betalt, herunder også mad.

Mange af holdene er færdige med at træne midt i eller efter den normale spisetid. Derfor vælger en stor del af forældrene til de yngre drenge at henlægge aftensmaden til kantinen og dennes udbud. Betalt af forældrene spiser mange drenge derfor aftensmad her mindst en gang om ugen, og den består ofte af en burger, fransk hotdog eller toast og dertil pomfritter og sodavand. Så store mængder mad får de ældre drenge fra 11-12 år og opefter ikke. Maden betales her ud af egen lomme, og aftensmaden for dem består som regel kun af ét af førnævnte elementer.

Drengene kommer kun ind i cafeteriet, når de skal købe noget. Det købte tages enten med ud, eller også slår man sig ned i cafeteriet. Den tid drengene, uanset alder, bruger i cafeteriet er fortrinsvis kort. Ofte er opholdet defineret af, hvor længe det tager at spise det, de har købt, hvad enten der er tale om slik eller varm mad. Når drengene spiser, går det hurtigt, og ligegyldigt om de spiser alene, hvilket er et almindeligt syn, eller sammen med venner eller familie, afsluttes måltidet, og man rejser sig og går, når den sidste bid er slugt. Er der tale om en gruppe drenge uden forældre, er det som regel kun nogle af dem, der køber mad, resten sidder bare med rundt om bordet med lidt slik eller en sodavand, hvis de overhovedet har købt noget. Selv om det er over normal spisetid, udskyder disse drenge sulten til de kommer hjem, og mange af dem snakker om, at de skal hjem og have aftensmad. Har man ikke på forhånd bestemt, at aftensmaden skal spises i cafeteriet, bliver den det heller ikke, selv om drengene tydeligvis er sultne.

Beslutningen om at spise aftensmad i cafeteriet bliver for de yngre drenges vedkommende truffet af deres forældre. Et sådan måltid kan forløbe som et familiemåltid, hvor forældre og børn sidder samlet og spiser og i høj grad ignorerer det leben af andre børn og voksne, som foregår rundt om dem. De spiser ikke nødvendigvis det samme allerhøjst deles en tallerken pomfritter, men spisningen afgrænser familien i forhold til de øvrige i cafeteriet, og de bliver alle siddende, til alle er færdige. Det er dog ikke usædvanligt, at henholdsvis børn og voksne fordeler sig ved forskellige borde, og derved bliver stemningen noget mere løssluppen. Her foregår spisningen på drengenes præmisser. Spørger man henholdsvis drengene og deres forældre om forskellen på at spise i cafeteriet og derhjemme, fremhæver drengene, som det særlige, netop muligheden for at kunne spise under mindre voksenregulerede rammer. Her kan man både råbe og synge, mens man spiser. Forældrene derimod hæfter sig mere ved typen af mad, og bliver således dem, der italesætter kategorierne 'udemad' og 'hjemmemad', hvoraf sidstnævnte tydeligvis er det rigtigste og udemaden et alternativ, når de ikke orker at skulle hjem og lave aftensmad.

Stævner og kampe. Kontrasten til hverdagen

Børn og unges adfærd ændrer sig ikke som sådan, når de deltager i stævner eller spiller kamp i weekenden, men det, at der netop ikke er tale om hverdag, giver en anden stemning i hallen. Der er flere mennesker samlet, humøret er højt, og man fornemmer en boblende løssluppenhed særligt i børne- og ungdomsgrupperne. For begge grupperinger gælder det, at de har en hel del flere penge med sig ved disse begivenheder, ofte forældresponsorere, og det giver mulighed for større og flere indkøb i cafeteriet. Det gør, at også børnene har råd til pomfritter og sodavand. Flere af dem fortæller, at de sætter stor pris på det varme måltid til frokost, når de er i hallen hele dagen. Der bliver ved disse begivenheder ikke skelnet særligt til tidspunktet på dagen. Har man lyst til slik, chips, is eller pomfritter, så køber man det, og gerne i mængder der understreger, at hverdagens normer er sat ude af kraft.

Konklusion

Nærværende undersøgelse af børn og unges madkultur i sportshaller viser, at mad har overordentlig stor betydning for det liv, børn og unge udlever i sportshallerne, og særligt i det der kan kaldes 'den tredje halvleg'.

Børn og unge kommer i hallerne for at dyrke deres idræt, men de kommer der også for at være sammen med jævnaldrende, for at se på de ældre, samtidig med at de søger at distancere sig fra de yngre. De kommer der for det sociale, fællesskabet, for at hygge og for at sladre. I alle disse sammenhænge spiller mad en vigtig rolle. Nogle gange som vigtig rekvisit eller adgangsbillet til fællesskabet, andre gange som begrundelse eller legitimering for overhovedet at blive i hallen efter træning. Når mad indtager en så essentiel plads, er det ikke ligegyldigt, hvad det er, der købes eller spises. Rapportens konklusioner kan overordnet samles under følgende tre temaer:

Tidshorisont og spisemønstre

Børn og unges ophold i sportshallen indplacerer sig i et dagsforløb, der både tæller aktiviteter ude og hjemme. De har sandsynligvis spist, mens de var i skole, og flertallet skal hjem og spise aftensmad efter træningen og det øvrige ophold i hallen. Tidshorisonten, mht. hvornår de igen får noget mad, viser sig at være en væsentlig faktor for, hvorvidt og i så fald hvad børn og unge køber i cafeteriet. Håndtering af sult hænger nøje sammen med alder og afstanden til næste måltid.

Økonomisk rationale

Både børn og unge er meget bevidste om deres økonomiske råderum, og de agerer økonomisk rationelt. De ved, hvor meget de forskellige ting koster, og hvilke produktkombinationer, der giver mest for pengene. Handler det om varm mad, er de yderligere bevidste om, hvordan man billigst muligt bliver mest mulig mæt. Der er stor forskel på, hvad henholdsvis børn og unge økonomisk har til rådighed til brug i hallen. Er børnene sammen med forældre ser det ud til, at de stort set får, hvad de vil have.

Madens funktion

Tjener den indkøbte mad som et måltid, er det vigtigt, at den mætter. Mad og sult er et vigtigt makkerpar i børn og unges bevidsthed, men det er ikke det udslagsgivende, i forhold til hvad eller om de køber noget at spise. Har de besluttet sig for at spise i hallen, er det dog ikke ligegyldigt, hvad de vælger at stille deres sult med.

Maden bruges dog til langt mere end blot at stille sulten. Det købte indgår som en vigtig rekvisit i en lang række af børnenes og de unges aktiviteter, mens de er i hallen. Ligeledes er der nogle produkter, der markerer særlige situationer. Overordnet set er mad, herunder også slik og drikke, væsentlig i forhold til: Hygge, sult, fællesskaber, måltider og distancering.

Afslutning

Stedets karakter synes at have stor betydning for den madkultur, der udspiller sig i den enkelte hal. Er der tale om en art fritidsinstitution for børn og unge, hvor de er på udebane uden forældreopsyn? Eller fungerer hallens cafeteria snarere som en slags familierestaurant? Alle nævnte pointer og sammenfatninger påvirkes af, om der er tale om det ene eller andet. Graden af deres betydning eller indflydelse synes at variere efter, om der er tale om børn og unge med eller uden forældre. Fælles er dog, at man ved brug af et sociokulturelt blik på maden og de øvrige begivenheder i hallen kan synliggøre, at mad er langt mere end blot næring til (lækker)sultne børn og unge. For målgruppen tillægges livet udenfor træningen i hallen tilnærmelsesvis lige så stor betydning som selve idrætsudøvelsen, og en væsentlig rekvisit er cafeteriaets spiselige udvalg. Uden mad og drikke dur helten ikke, og det gælder også for børn og unge i 'den tredje halvleg'.



1. Indledning

Denne rapport beskriver børn og unges liv, madkultur og -præferencer, som de udspiller sig i sportshalsmiljøer. Rapporten er resultatet af en sociokulturel undersøgelse, hvis mål det har været at afdække de ideer og forståelser, som børn og unge forbinder med mad og måltider i idrætslivet.

Rapporten er afslutning på den indledende fase i projektet "Udvikling af et koncept med sunde cateringprodukter målrettet børn og unge i sportshaller og idrætsklubber"². Projektet, som ledes af Kræftens Bekæmpelse, omfatter på forskningssiden Institut for Human Ernæring på KVL og på produksiden CateringForum, en sammenslutning af flere store fødevarerproducenter³. Nærværende rapport og undersøgelsen bag er udarbejdet på Institut for Human Ernæring, KVL. Sammen med Kræftens Bekæmpelses undersøgelse af børn og unges økonomiske muligheder samt de vilkår og betingelser, der er gældende for tilberedning og servering af mad i sportshalscafeterier og idrætsklubber, skal denne rapport danne grundlag for den videre koncept- og produktudviklingen i projektet.

Spisning i sportshaller

72 % danske skolebørn dyrker organiseret idræt, og det foregår for en stor del i de omkring 1.100 sportshaller, der findes i Danmark⁴. I disse haller er der mange steder et cafeteria, en kiosk eller i det mindste en automat f.eks. med drikkevarer og/eller slik og is. Kommer man som barn eller ung i den lokale sportshal en eller flere gange om ugen, er der stor sandsynlighed for, at vejen fra tid til anden lægges forbi cafeteria, kiosk eller automat. En undersøgelse fra Kræftens Bekæmpelse har vist, at udbuddet i disse udsalgssteder i overvejende grad udgøres af usunde og ofte meget sukkerholdige produkter⁵. Derved står udbuddet i stor kontrast til det image, det at dyrke idræt ellers er omspundet af. Der kan være mange individuelle grunde til fysisk udfoldelse; vægttab, bedre fysisk form, socialt samvær, konkurrence lyst, hygge osv., men det er nok de færreste, der direkte forbinder det med noget usundt – også selv om de måske heller ikke gør det for sundhedens skyld. Dette paradoks gør det sundhedsmæssigt relevant at interessere sig for den mad børn og unge tilbydes i deres fritidsliv. Flere undersøgelser viser, at børn og unge får stadig

² Herefter omtales projektet som 'projektet til udvikling af sunde cateringprodukter'.

³ Bestående af Agrova Food, Arla Foods, Royal Greenland, Schulstad Frost og Tulip Food Company.

⁴ Baggrundoplysninger hentet fra projektbeskrivelsen.

⁵ Forundersøgelse af mad og måltider i sportshaller og -klubber 2003.

dårligere kostvaner særligt i forhold til at stadigt stigende sukkerindtag⁶. At lave en indsats i sportshaller og idrætsklubber gør det muligt at nå en bred gruppe af børn og unge. Projektet til udvikling af sunde cateringprodukter skal ses på baggrund af denne problematik.

Fra projektets side er det altså et ønske at ændre udbudet i cafeterier og kiosker i en sundere retning, da mange børn og unge møder mad som en naturlig del af det at dyrke idræt eller komme i hallen/klubhuset. For at skabe grundlag for en sådan forandring er det nødvendigt med en forståelse af det liv, børn og unge har i sportshallerne, og hvilken rolle det eksisterende udbud af mad og drikke spiller for dette liv. Det er f.eks. nødvendigt at afdække, hvorvidt de unge brugere af hallerne også ser en kontrast mellem på den ene side sportsudøvelsen og på den anden side det, de efterfølgende køber af mad og drikke, eller om det tværtom har betydning for deres liv i hallen, at det netop er usunde produkter, der er tilgængelige.

Fokus i nærværende rapport er ikke, hvor meget der købes af de forskellige produkter eller en vurdering af om de børn og unge, der opholder sig i hallerne, har en sund eller usund livsstil. De gennemgående spørgsmål er i stedet, hvorfor og hvordan børn og unge køber og spiser i forbindelse med deres ophold i sportshallen. Formålet med den sociokulturelle undersøgelse er at komme nærmere en forståelse af den kulturelle omgang med mad: I hvilke forbindelser mad bruges, og hvordan mad og det at spise i det hele taget indgår i børn og unges relationer og interaktion med hinanden i det fysiske rum med trænere, forældre, og hvem der ellers måtte være i sportshallen.

Betegnelsen 'mad' er ovenfor brugt flere gange. I rapporten skal begrebet forstås i dets sociokulturelle form, sådan at betegnelsen mad dækker alt, hvad der indtages. Spørgsmål som "hvordan indgår mad..." dækker således også over indtag af slik og drikkevarer. Hvor det er nødvendigt for meningsforståelsen, vil der blive skelnet specifikt mellem slik og eksempelvis varm mad. Projektet har overordnet fokus på måltider, men det er fundet hensigtsmæssigt undervejs i undersøgelsen også at se på slikindtaget, da det viste sig at have en væsentlig betydning for børn og unges oplevelse af livet i sportshallen.

Rapportens opbygning

Rapporten består indledningsvis af to overordnede kapitler om henholdsvis om den metode, der er anvendt, samt de valg og fravalg der er foretaget i forbindelse med undersøgelsen og et kort oprids af den forståelsesramme, der danner baggrund for at se på børn, unge og mad i en kulturel og social kontekst.

⁶ Udvikling i danskernes kost 1985-2001.

Derefter følger en indgående beskrivelse af livet i to udvalgte sportshaller i henholdsvis Jylland og København samt en beskrivelse af madindtag i forbindelse med stævner. Under behandling af hver enkelt hal vil de tendenser, der er særligt fremtrædende netop her blive fremhævet. Således kan der godt være overlap mellem de temaer, som behandles i forbindelse med de to haller, uden at de nødvendigvis behandles lige grundigt begge steder. Målet er at belyse så mange forskellige vinkler i børn og unges omgang og brug af mad som muligt og ikke kun at påpege ligheder og forskelle mellem forskellige miljøer. I rapportens sidste kapitel vil de mest centrale iagttagelser blive sammenfattet.

I gennemgangene er der lagt vægt på at skabe visuelle billeder af livet i de udvalgte haller, således at en stor del af rapporten er gengivelse af citater og observationer. Disse er i teksten markeret med kursiv.



2. Metodevalg og udvælgelse

I projektbeskrivelsen for 'projektet til udvikling af sunde cateringprodukter' defineres målsætningen for den sociokulturelle undersøgelse på følgende vis: "Opgaven er at afdække de ideer, forståelser og opfattelser af livsstil, som børn og unge forbinder med mad og måltider i idrætslivet". Formålstjenstligt til denne opgave har været en metode inspireret af det klassiske antropologiske feltarbejde.

Et ofte anvendt satirisk billede på et sådan feltarbejde er forskeren iført tropehjelm, som med notesblok sidder midt i en ukendt lokalitet omgivet af vilde indfødte. Såvel på vittighedstegningen som blandt udøvende kulturforskere er det her opgaven vha. alle sanser og uden forhåndsantagelser at observere alt, hvad der foregår, for derved at kunne tydeliggøre de ofte umiddelbare usynlige mønstre og relationer, som livet på det udvalgte sted former sig efter. Mange mennesker har et forhold til sportshaller og har måske deres gang i dem jævnligt. De færreste vil nok mene, at disse miljøer er synderlige eksotiske. Ikke desto mindre kan observationer også her åbne øjnene for sociale og kulturelle relationer og mønstre, som man som aktiv i disse miljøer ikke nødvendigvis er opmærksom på.

Målet med eller resultatet af sådanne observationer er at skabe 'tætte beskrivelser'. At nå frem til sådanne tætte beskrivelser af børn og unges ideer, forståelser og opfattelser af mad i sportshallen er tidskrævende. Derfor har det været nødvendigt med mange og lange observationsdage i hver enkelt hal. Flue på væggen bliver man som forsker aldrig, men netop det lange tidsperspektiv gør det muligt at falde i med resten af interiøret i sportshallen, idet de børn og unge, der færdes i miljøet vænner sig til ens tilstedeværelse. Ligeledes er sportshalscafeterier steder, hvor folk kommer og går, hvorfor det ikke nødvendigvis er underligt, hvis der sidder en, man ikke har set før. En udpræget fordel ved metoden er, at forskeren ingen større indflydelse har på de situationer, der udspilles. Det er ikke mulig at påvirke livets gang i sportshallen i en radikal anden retning. Dertil er en forsker med blok og blyant for uinteressant i forhold til, hvad børn og unge ellers skal nå, når de er i hallen. Børn og unge færdes i den pågældende sportshal på deres egne og stedets præmisser frem for forskerens. De var der, før de blev udvalgt som studieobjekt, og deres liv i hallen vil fortsætte, også efter studiet er færdiggjort. Selv om nogle børn og unge mere konkret blev en del af undersøgelsen gennem små interviews, så var venner, mobiltelefon, det sidste nye sladder og farven på slush ice'en tilsyneladende langt vigtigere.

Den antropologiske tilgang til et ellers velkendt miljø (sportshallen og cafeteria miljøet) og særdeles velkendte handlinger (køb og indtag) skærper opmærksomheden på, hvad det er for relationer og interaktioner, der udspiller sig i disse miljøer. Metoden er derfor god til at få en fornemmelse af dagligdagens flow. I en sportshal er der ikke to dage, der er ens. Der kan være forskellige ting, der udløser forskellige reaktioner – fødselsdage, en skadet spiller, en vundet kamp, udekamp, regnvejr, solskin, et nyt kærestepar osv., og som dernæst giver udslag i forskellige handlinger. De gentagne ophold i de to forskellige haller gjorde det muligt at tegne et meget nuanceret billede af dette liv i cafeteriaet og de handlinger og relationer, der er forbundet med det at spise og drikke hos den valgte målgruppe.

At være tilhører til børn og unges samtaler, tilskuer til deres aktiviteter og spørge ind til det observerede har således været de bærende elementer i nærværende undersøgelse og dataindsamling. Dertil har samtaler undervejs med cafeteriabestyrelsen i de to haller sat nogle af de observerede handlinger i perspektiv. Ideer og opfattelser er sjældent synlige elementer, der kan observeres med det blotte øje. Rapportens grundmateriale er derfor observationer af hændelser, der er bemærket under opholdet i hallen. Det som rapportens konklusioner bygger på, er fremkommet ved at sætte disse observationer i forhold til andre observationer, hvorved mønstre og relationer træder frem.

I tætte beskrivelser vil de fysiske omgivelser og stedets muligheder have stor betydning for det, der kan observeres. Det er ikke muligt at sige noget om indtaget af frugt og grønt, hvis frugt og grønt ikke er tilgængeligt, ligesom det ikke er muligt at sige noget om pigers sociale relationer og adfærd i et cafeteria, hvor der kun færdes drenge. De valgte haller er eksempler på meget forskellige steder både hvad angår omgivelser, idrætsgrene og brugerne af stedet. Hver især giver de ud fra deres forskellige præmisser eksempler på, hvordan mad indgår i børn og unges liv og sociale relationer i netop den hal. Derved lægger de brikker til det sociale og kulturelle mønster omkring mad, børn og unge i sportshaller, som denne rapport søger at afdække, og som andre undersøgelser har gjort det på andre områder af børn og unges liv⁷. De enkelte observationer er unikke. På tværs af beskrivelserne er det alligevel muligt at fremhæve karakteristika omkring børn, unge og deres madkultur og madpræferencer i sportshalsmiljøer, der rækker udover det enkelte cafeteria.

Studiepopulation

'Projektet til udvikling af sunde cateringprodukter' sigter i sin projektformulering mod cafeteriaer, kiosker og automater i sportshaller og -klubber. Inden for disse rammer nævnes specifikt en fokusering på skolebørn, der dyrker organiseret idræt, altså er medlem af en idrætsforening. Ifølge projektbeskrivelsens baggrundsoplysninger

⁷ F.eks. Chapman & Maclean 1993.

findes der i Danmark 1.100 sportshaller og ca. ti gange så mange idrætsklubber. Valg af metode og projektets tidsramme sætter nogle rammer i forhold til, hvordan undersøgelsens studiepopulation afgrænses. Følgende er en beskrivelse af og en begrundelse for de forskellige valg, der er foretaget.

De udvalgte haller

I undersøgelsen er det fysiske sted gjort til udgangspunkt for feltarbejdet frem for f.eks. at følge særlige idrætsgrene, foreninger eller hold. Grundet tidsrammen er antallet begrænset til to haller henholdsvis en hal beliggende i en lille gennemkørselsby ca. 5 km uden for en mellemstor østjysk provinsby og et udendørs idrætsanlæg i en forstad syd for København. Dertil er der i forbindelse med et tre dages stævne lavet kortere observationer i tre forskellige haller i en stor nordjysk by. Valg af henholdsvis en provinsby og en forstad er begrundet i de forskelle, der tænkes at være mht. den rolle idræt, hallen og livet heromkring spiller i henholdsvis en provinsby og en forstad til en storby. De samlede aktivitets- og fritidsmulighederne er sandsynligvis flere i og omkring forstaden.

De to haller er fundet ud fra en række kriterier. Disse er bl.a., at der skal foregå organiseret idræt i hallen hver dag, da det må formodes at forudsætte en høj koncentration af børn og unge i den pågældende hal. Dernæst er det vigtigt, at der i hallen er et cafeteria, der har åbent hver dag, da muligheden for at kunne købe mad er et vigtigt kriterium i henhold til projektets/undersøgelsens formål. Observationer omkring kiosker og automater vil således kun blive medtaget i det omfang, de findes i hallen.

Det overordnede projekt omtaler både sportshaller og idrætsklubber. Mange steder er det ikke muligt at skelne mellem disse to, da klubhuset/-lokalet ligger i forbindelse med hallen, eller hallen udelukkende bruges af én idrætsforening, hvorfor foreningens aktiviteter også er en naturlig del af livet i hallen. Sidstnævnte kombination gør sig f.eks. gældende for den valgte hal i Jylland og til dels også for idrætsanlægget i forstaden. Af tidsmæssige grunde har det været nødvendigt at udelukke deciderede klubhuse.

Informanterne

I projektbeskrivelsen bruges betegnelsen børn og unge og skolebørn. For at kunne fokusere på børn og unges selvstændige liv på deres egne præmisser er det valgt i nærværende undersøgelse, at observationer af disse børn og unge skal være i sammenhænge, hvor de er på 'udebane' uden forældre eller andre voksne. I identifikationen af undersøgelsens population bliver målgruppen på baggrund heraf i første omgang afgrænset til og defineret som børn og unge i alderen cirka 10 til 16-17 år. Den nedre aldersgrænse er sat ud fra kriteriet om, at børnene dels skal være gamle nok til at have lov til at opholde sig i hallen også efter træning frem for at blive hentet eller gå lige hjem, dels at de er i besiddelse af penge, som de har lov til

eller selv vælger at bruge i hallen. Den øvre aldersgrænse er bestemt af ønsket om, at informanterne stadig skal være børn, forstået som boende hjemme, ikke være myndige, være afhængige af voksne mht. mad, bolig osv.

Denne afgrænsning viste sig at være frugtbar i forhold til hallen i Jylland, ligesom det omtalte stævne også lod sig observere inden for disse afgrænsninger. I forhold til hallen i den københavnske forstad viste rammerne sig dog at være hæmmende i forhold til det liv og de relationer, der her kunne observeres. På det københavnske idrætsanlæg bliver der, som det senere skal gås i dybden med, købt og spist rigtig meget mad, hvilket bl.a. er en af årsagerne til valget af netop dette anlæg. Maden bliver som formodet spist af de 10-16-årige, men lige så meget bliver den spist af de 6-9-årige, der i stort antal opholder sig i hallen sammen med deres forældre omkring spisetid. Observationerne af denne aldersgruppe og deres samspil med forældrene i forbindelse med madindtagelse vidste sig at kunne bidrage positivt til analysen og forståelsen af børn og unges madkultur. Derfor blev aldersgruppen, i denne del af undersøgelsen, udvidet, ligesom forældrene også fik en plads i analysen.

I observationerne og de tilhørende interview er der tilstræbt en ligelig fordeling og variation mellem køn og alder. Dette er gjort ud fra en tese om, at der er forskel på, hvordan henholdsvis drenge og piger, børn og unge forholder sig til mad og det, de vælger at bruge deres penge til, og at der altså også, mht. de relationer mad indgår i, vil være observerbare forskelle alt efter alder og køn.

Idrætsgrene

De største idrætsgrene for børn og unge i det organiserede idrætsliv er badminton, fodbold, gymnastik, håndbold og svømning⁸. Som idrætsgrene er disse meget forskellige, hvilket også præger de omstændigheder de udøves under. Gymnastik foregår oftest i gymnastiksale på byens skoler, hvorfor disse børn/unge ikke kommer i hallen eller klubhuset. Badminton og håndbold er henholdsvis en individuel og en holdaktivitet, men begge udøves indendørs ofte i haller og hører primært vintersæsonen til. Fodbold derimod er på sommersæsonens program og foregår udenfor. Svømning er som organiseret idræt udenfor divisions- og eliterækkerne også en vinteraktivitet og er som idrætsgren begrænset af kun at kunne forgå i svømmehaller.

I denne undersøgelse ligger fokus primært på idræt dyrket under organiserede rammer i en forening eller klub. Dette sammenholdt med kriterierne om at sportsaktiviteten skal foregå i en hal eller sportsanlæg, og at der skal være et cafeteria, er

⁸ Ridning fylder, for piger, også meget i den valgte aldersgruppe. I forhold til mad ville de derfor være en opmærksomhed værd, da pigerne opholder sig på rideskolerne en meget stor del af deres fritid.

valget faldet på følgende idrætsgrene: Badminton, håndbold og fodbold. Tilsammen udgør de et bredt spektrum af de idrætsgrene, der dyrkes af børn og unge i Danmark⁹. Dertil repræsenterer de henholdsvis den individuelle og kollektive idrætsudøvelse, ligesom både indendørs og udendørsaspektet er medtaget.

I den valgte aldersgruppe domineres fodboldbanerne af drenge, mens der er en smule flere piger end drenge, der dyrker håndbold. Inden for hver idrætsgren er det derfor ikke muligt at belyse variationen mellem kønnene. På tværs af de valgte idrætsgrene vises variationerne og lighederne dog gennem henholdsvis drenge og pigers tilgang til mad. Forskelle mellem den rolle cafeteriet kan spille i forskellige typer af haller og idrætsgrene er det også muligt at illustrere gennem de valgte observationssteder og idrætsgrene.

Feltarbejdet har fundet sted fra sidste halvdel af marts og ind i juni 2004. Denne periode har begrænset mulighederne i forhold til de idrætsgrene, der hører vintersæsonen til, da denne de fleste steder afsluttes i slutningen af marts. Til gengæld har det været muligt at lave observationer på udendørs aktiviteter som f.eks. fodbold.

Hverdag eller fest?

For langt de fleste udøvere af en given sportsgren er der i løbet af en sæson tale om såvel almindelig træning som stævner, ude- og hjemmekampe, turneringsdage, træningslejre, sommerskoler osv. Ved alle disse lejligheder er der ofte mulighed for at købe mad og drikke af forskellig karakter. Som i alle andre af livets forhold er der også i idrætten forskel på hverdag og fest, og dette afspejles også i det, der købes og spises i cafeterierne rundt om i hallerne. I nærværende undersøgelse er det valgt primært at fokusere på hverdagene, da det er dem, der er flest af. Stævner og kampdage er dog repræsenteret i materialet, og forskellene mellem 'hverdag' og 'fest' vil blive behandlet i kapitel 6.



⁹ Medlemsstatistik vedr. tilslutning til idræt, se: www.dif.dk

3. Mads sociale og kulturelle betydninger

Det er de færreste, der på spørgsmålet om, hvad de spiser, vil svare "næringsstof". Derimod vil de fleste nok kunne tilslutte sig fællesbetegnelsen mad. Hvad der går under betegnelsen mad kan til gengæld variere alt efter alder, køn, opvækst, nationalitet osv. Mads næringsmæssige indhold er nødvendig for at holde den fysiske krop i live, men mad har også en række sociale og kulturelle betydninger. Mad er en vigtig markør i sociale situationer og relationer og et vigtigt medium for kommunikation. Med mad som middel kan man eksempelvis non-verbalt kommunikere placering på social rangstige, tilhørsforhold til grupper og afstand til andre, forskel på hverdag og fest osv. Med dette perspektiv for øje bliver mad til produkter med mening – en mening, der går langt ud over madens næringsindhold.

Vil man forstå, hvorfor nogen spiser noget og andre noget andet, hvad enten der er tale om forskellige nationaliteter eller som her grupperinger af børn og unge, må man derfor forsøge at forstå den sociokulturelle kontekst, som disse grupper indgår i. Ved ikke blot at se og forstå mad som et næringsstof, men netop som et betydningsbærende element, gives der adgang til en forståelse af de værdier og betydninger, som en given gruppe tillægger den mad, de indtager i forskellige situationer¹⁰.

En smag af frihed

Overgangen fra barn til ung¹¹ repræsenterer bl.a. overgangen til nye værdier og normer – og på nogle punkter også afstanden til det, der tidligere var acceptabelt. Ungdommens nye præferencer formidles ofte gennem medier og reklamer, men i endnu højere grad gennem andre jævnaldrene, der på mange måder bliver en vigtigere referenceramme end eksempelvis forældrene. Rollen som ung formes særligt omkring uddannelse, fritid og forbrug, og det er i disse aldersinddelte fællesskaber, at tilhørsforholdet kan udtrykkes symbolsk gennem forskellige medier

¹⁰ Af sociologer, antropologer og andre kulturanalytikere, der har udforsket dette emne kan eksempelvis nævnes M. Douglas, A. Murcott, L. Holm, S. Mennell.

¹¹ Hvornår denne overgang indtræffer, kan være forskellig fra barn til barn. I nogle tilfælde også fra situation til situation. Ung afgrænses her til en vis grad af undersøgelsens målgruppe og begrebet teenagere (13 – 19 år). På mange måder er der tale om den overgang, hvor barnet begynder at orientere sig mere mod sine venner end mod forældrene.

som f.eks. tøj, musik, sko, sprog osv.¹² Et af de tydelige symboler på socialt og kulturelt tilhørsforhold er også madvaner og madpræferencer. Gennem de valg og fravalg af mad, slik og drikke, som de unge fortager, signalerer de et tilhørsforhold til deres egen aldersgruppe og en adskillelse fra de yngre nedad og de voksne opad. Særlige normer for, hvad der spises hvornår, hvor, af hvem og hvordan, er et effektivt middel til at signalere den selvstændighed og afgrænsning, som den unge har brug for for at blive accepteret som ung både af sig selv, sine jævnaldrende og omgivelserne.

At fravælge madpakken i skolen og i stedet gå i samlet flok til bageren eller bruge alle lommepengene i sportshallens cafeteria er eksempler på, hvordan denne selvstændighed kan udmønte sig i konkrete handlinger, som signalerer fællesskab og tilhørsforhold til den nye referencegruppe. Indtaget af pomfritter eller køb af store slikposer lige inden man kører hjem til aftensmaden, kan ligeledes være en tydelig markering af selvbestemmelse og selvstændighed i forhold til forældregenerationen og dennes gængse opfattelse af rigtigt og forkert. At foretrække vennernes selskab i sportshallen frem for familiemåltidet derhjemme er et lignende eksempel på madens kommunikative rolle.

Når unge i flok spiser det samme, kan det ses som en måde, hvorpå de identificerer sig med hinanden. Derfor må det, de spiser, ofte nødvendigvis være anderledes, end det forældre eller andre voksne generelt vil billige, eller det der står på middagsbordet derhjemme. Denne frigørelse eller afstandstagen behøver ikke nødvendigvis at indeholde en konflikt. Nogle voksne ser f.eks. de unges orientering mod jævnaldrende med ændrede spisevaner til følge som et vigtigt element i den unges socialisering til selvstændige individer¹³.

¹² Andrews 1991

¹³ Iversen og Holm 1999:60.

Nærværende rapport og de følgende beskrivelser går tættere på ovennævnte mekanismer. Hvordan benyttes maden i sportshallerne som markør til mere og andet end et middel til at stille sulten? Hvordan indgår mad i børn og unges fællesskaber, og hvordan opfatter de unge selv, det de køber i sportshallerne? Dette er nogle af de spørgsmål, der vil blive berørt og underbygget i beskrivelserne af livet i hallerne i de følgende kapitler.



4. En hal i Østjylland

De fysiske omgivelser

Hallen ligger i en lille 'gennemkørselsby' 5 km udenfor en mellemstor provinsby i Østjylland. Den er bygget i samme kompleks som skolen, SFO'en og ungdomsklubben. Rundt om er der legeplads og idrætsbaner. I hallen holder områdets største idrætsforening til med over 1000 medlemmer fordelt på bl.a. badminton, gymnastik, fodbold og især håndbold.

Cafeteriet ligger på 1. sal og er et aflangt rum i hele hallens længde. Langs den ene langside er der vinduer, hvorfra man kan kigge ned i hallen. Ved vinduerne står der borde med solide stole omkring. I den ene ende af rummet kan man gennem en glasdør komme ind i et større rum. Her er også borde og stole og dertil lave sofaer og borde af den 'institutionelle' slags. Et fjernsyn midt i rummet kører hele tiden. Fra dette rum kan man gå ud i det fri til de udendørs omklædningsrum og fodboldbanerne.

Selve udsalget ligger modsat vindueslang siden og udgøres af en stor disk, som går fra indgangen i midten og hen til glasdørspartiet. I den ene ende af disken er det store slikhjørne, hvor slikdåserne står stablet oven på hinanden i fire lag. Her er både 25-øres ting og de større til 50 øre og en krone. På disken er der også diverse slags chokoladestykker, bærer osv. En stor skål med karameller står ved siden af sammen med en endnu større bowle fyldt med kulørte marcipanpåskeæg fra Toms. I den anden ende af disken kører to slush ice maskiner rundt – en blå og en colafarvet. Lille, mellem eller stor er størrelsesmulighederne på glassene, og priserne henholdsvis 6, 10 og 14 kr. Ved siden af står to saftmaskiner med rød og gul saft. Størrelsesmulighederne er de samme, men prisen er 4, 8 eller 12 kr.

Bag disken står to store køleskabe med glaslåger. Herigennem kan man se ind på en sand overflod af alverdens slags sodavand og andre læskedrikke. Øl er der også, men kun på flaske, og udvalget fylder ikke meget i forhold til alle de andre drikkevarer. I køleskabet er der også diverse chokoladebarrer og en enkelt skål med æbler og pærer.

Til højre for køleskabene hænger lange rækker af de små chipsposer fra Kims. På den anden side af skabene står udstyr til ristede pølser, en grill til pølserne og en varmeanordning til brødene. Anden madlavning f.eks. pomfritter, burger mv. foregår i baglokalet. Over pølsegrillen står et kæmpe udvalg af kasser med bobletygge-

gummi til 50 øre og slikkepinde. På bagvæggen hænger billeder af madmulighederne. En ristet pølse med brød, en fransk hotdog, en almindelig hotdog, 'pølsemix', 'kylling nuggels', frikadelleburger eller pomfritter. Alt sammen afbilledet farvestrålende og med reklame for Tulip neden under.

På endevæggen ved slikket hænger en lang håndskrevet prisliste. 14 kr. koster en tallerken pomfritter. 15 kr. for en ristet pølse med brød. 25 for en bøfsandwich, men så er bøffen også hjemmelavet. Det samme gælder for frikadellen i 'delleburgeren'. Man skal tæt på listen for at læse udbuddet, der er noget større end billederne på væggen lader ane – man kan f.eks. også få toast, fiskefilet med brød og forårsruller. Hallens faste publikum kender øjensynligt repertoiret.

Der er ikke kræset for noget i indretningen af cafeteriet, hverken i selve udsalget eller ved bordene. Udvalget er dog stort – her er næsten alt, hvad hjertet kan begære til alle aldersgrupper. Ikke alle madtilbudene er tilgængelige hver dag, men siger man til i forvejen, kan man få kantinebestyreren til at stege en ribbensteg til en ribbensandwich eller tage bøffer op ad fryseren til en bøfsandwich. Ud over at fungere som opholdsrum er cafeteriet også et gennemgangslokale, der forbinder skolen og hallen f.eks. med de udendørs omklædningsrum. Selv om man som udøver hverken har tænkt sig at opholde sig i cafeteriet eller købe noget, lægger næsten alle alligevel vejen forbi, for bag disken kan man få opbevaret sine værdigenstande.

Hallens cafeteria er forpagtet af Hanne, der tidligere har arbejdet som social og sundhedsassistent. Sammen med sin 16-årige datter og sin mand, der også er halinspektør, holder hun cafeteriet åben hver dag fra kl. 15, til de sidste hold er ude omkring kl. 23. Er der stævner, kamp eller fest i weekenden, er der også åbent. Hanne kalder arbejdet for en livsstil, der ikke skal gøres op i timeløn. For at få cafeteriet til at løbe rundt laver hun også mad ud af huset og sørger for kaffe, smørbrød og lign. til de forskellige arrangementer, der forgår i foreningens regi.

Livet i hallen

Ugens dage er opdelt mellem de idrætsgrene, der bruger hallen. Mandag og onsdag er badmintondage. Tirsdag, torsdag og fredag indtages hallen af håndboldspillende børn, unge og voksne i alle aldre. Fodboldsæsonen er så småt gået i gang udendørs, men det er de indendørs aktiviteter, der præger aktivitetsniveauet i cafeteriet. Og aktivitet er der meget af. Hallen bruges af de 11-16-årige som en udvidet fritidsklub. Er de ikke i byens fritidsklub er de her, og ifølge Hanne sker det med forældrenes billigelse. De ved, der er opsyn i hallen.

Der er mærkbare forskel på det leben, der er i cafeteriet på håndbolddagene, og de dage, hvor der spilles badminton. Forskellen på de to idrætsgrene som henholdsvis hold og individuel sportsgren går igen i cafeteriet. De dage hvor badmintonholdene træner, er der roligt og til tider næsten tomt i cafeteriet, hvorimod det kan være

svært at få ørenlyd på de dage, hvor håndboldholdene afløser hinanden fra kl. 15 om eftermiddagen til sent om aftenen. Det sociale aspekt i holdsporten overføres til 'den tredje halvleg' i cafeteriet. Individfokuseringen i de individuelle sportsgrene gør derimod, at man også går i cafeteriet alene eller sammen med andre individer, som man har andet og mere tilfælles med, end at man træner sammen.

Det er sjældent, at de unge på badmintonholdene kommer tidligere for at sidde i cafeteriet, ligesom det er yderst sjældent, at de som hold bliver i cafeteriet efterfølgende. Almindeligvis kommer de op efter træning alene, køber en pose blandet slik og går igen. Alternativt kommer de op i en lille gruppe på to tre stykker, køber lidt slik eller måske en tallerken pomfritter og sætter sig ved et af bordene og snakker stille og roligt.

Med håndboldholdene er det ganske anderledes. De unge kommer tidligere for at sidde sammen med andre fra deres hold, de træner med deres hold, og de hænger ud efter træning oppe i cafeteriet med hele holdet eller en del af det. De snakker, spiser, flirter og kigger på de andre hold i hallen, leger på gangene og køber lidt mere at spise.

Alderen på de børn og unge, der bruger hallen ud over træningstiderne, går fra omkring 11-års alderen og op til 16-17 år. Ældre unge og voksne, også fra andre idrætsgrene f.eks. fodbold, kan godt komme op efter træning, slå sig ned ved et bord og tage en sodavand eller lign., men de tilbringer ikke nær så mange timer i hallen og cafeteriet som førstnævnte aldersgruppe. De yngre børn (under 10 år) kommer ofte i følgeskab med deres forældre og bliver ikke i cafeteriet, meget længere end det tager at købe en pose slik eller en slush ice. Nogle af de unge mandlige trænere tilbringer næsten lige så mange timer som de unge i hallen og fungerer ofte som et naturligt samlingspunkt især for de 13-16-årige drenge.

Særligt de 11-17-årige håndboldspillere føler sig hjemme i hallen. Det er deres territorium, og de er der næsten hver dag. Som en 12-årig pige siger: *"Min mor regner med, at der snart kommer en ekstra huslejeopkrævning"*. En nærmere beskrivelse af en typisk håndbold dag er derfor en god ramme til forståelse af de sociale og kulturelle mønstre, som børnenes og de unges madpræferencer udspiller sig indenfor.

En typisk dag

I hallen kan man i løbet af eftermiddagen og aftenen se hold på hold systematisk afløse hinanden. I cafeteriet foregår denne afløsning langt mere forskudt, da de unge kommer dryssende, længe før de skal træne og bliver hængende efter. Det er dette virvar, som følgende afsnit vil søge at beskrive. I hallen er der særligt tre grupperinger af børn og unge, som man lægger mærke til. De 11-12-årige piger, de 13-14-årige piger og de 13-17-årige drenge. Nogle gange optræder de to sidstnævnte som samlet gruppe. I hallen og cafeteriet er der også andre aldersgrupper,

men det er fortrinsvis disse tre grupper, der er dominerende, og som de følgende afsnit derfor vil dreje omkring.

Hallen åbner klokken 15, og det første hold på hallens gulv er de 11-12-årige piger. Efter endt træning begynder pigerne at fylde cafeteriaet op, mens hallen overtages af jævnaldrende drenge. Nogle af pigerne kommer op lige efter træning, mens andre bruger tid på at gå i bad og klæde om. Det første de gør, når de kommer ind ad døren til cafeteriaet, er bogstavelig talt at smide deres tasker i en bunke ved siden af det udvalgte bord. En bunke der vokser, efterhånden som der kommer flere piger til. Herefter kaprer de en plads ved bordet og sørger for, at den bliver 'holdt', mens de går op og stiller sig i kø.

Når de 11-12-årige piger har trænet, er der altid kø ved disken, for stort set hele holdet skal op og vende cafeteriaet. Og det kan tage sin tid, for alle pigerne skal udover den nærmest obligatoriske slush ice også have blandet slik. Det er ikke et spørgsmål om, *hvem* der skal have noget i dag, men om, *hvad* de skal have og *hvor meget*, der er råd til. Er der en af pigerne, der af en eller anden grund ikke har penge, låner de ivrigt hos hinanden, og det ser ikke ud til, at der er nogle særlige regler for, hos hvem eller hvor meget. Har man penge til overs, låner man ud, så alle får mulighed for at købe. Selv om pigerne har købt både slik og slush ice, er det ikke alle, der slår sig ned ved bordet hver gang, men altid nok til at fylde alle pladserne omkring et stort bord.

Klokken er 16, og en stor gruppe 11-12-årige piger er netop kommet op i cafeteriaet. De smider deres ting ved et bord og går op og køber slush ice – enten ren blå eller blandet cola og blå og så blandet slik. De stiller sig op i køen, efterhånden som de kommer ind, og de nytilkommende bliver meget højlydt orienteret om, hvem der har købt, og hvem der står i køen. I det hele taget gør pigerne meget ud af at organisere situationen.

"Må jeg købe først? Jeg skal kun have en isdrik", siger en af pigerne til de andre i køen.

"Jeg sidder her", siger en af de nyankommende. "Så sidder jeg ved siden af dig", supplerer hendes veninde.

Vinduespladsen er åbenbart den bedste, for der gøres meget ud af at 'holde' den, også selv om man går op og stiller sig i kø. En af pigerne sidder på bordet med ryggen mod vinduet. I alt har der samlet sig 8-10 piger omkring bordet.

"Skal I ikke have en isdrik, der er ekstra top på", siger de siddende piger til dem, der kommer op.

"Må jeg låne penge?", lyder det flere gange rundt om bordet.

Der kommer flere piger op. De er omklædte. Smider deres tasker i en bunke og går direkte op til disken. Der er kø deroppe.

Dem ved bordet sidder og diskuterer smagen på slik. Hvad de synes, de forskellige ting smager af, og hvad de bedst kan li'.

"Hvor må man sidde?" spørger nogle af de nye, der kommer til.

Der gøres igen reklame for isen med top på.

En af pigernes storebror kommer forbi og tigger slik. Pigerne er tydeligvis irriteret over, at han hugger noget.

Tre af pigerne står stadig med overtøj og deres tasker på. De har købt store slikposer og efter at have stået lidt, men ikke deltaget i bordets snak, går de.

Det næste indtryk i cafeteriet er de 13-14-årige piger. Der er længe, til de skal træne, men det på trods begynder de at komme ofte to og to. De er ikke omklædte og sidder bare og snakker. Nogle få af dem køber lidt slik. Efterhånden som træningstiden nærmere sig, kommer der flere fra deres hold. Ofte også nogle af drengene fra deres årgang eller lidt ældre (de 13-17-årige). De skal spille efter pigerne, og flokken omkring bordet vokser. Det er sjældent, der købes noget, når de sidder der. Tiden inden træning går i stedet med at udforske mobiltelefonerne, udveksle sladder, holde lidt i hånd og svare på eller ignorere de yngre pigers meget nysgerrige og ikke særlig diskrete udspørgen, om hvorvidt den og den nu er vild med eller kærester med den og den.

To 13-14-årige piger, der ofte indfinder sig i hallen omkring kl. 15, selv om de først skal spille 16:30, begrundet det med, at *"det er hyggeligt at sidde og snakke"*. Den ene af de to bliver ofte også hængene efter træning: *"Fordi det er hyggeligt at sidde og kigge på de andre"*. Hun hentyder her til de jævnaldrende drenge, der spiller efter dem, hvoraf hun er kæreste med en af dem. Den anden pige bliver ikke så tit efter træningen, hun skal hjem og have aftensmad.

Når de 13-14-årige piger kl. 16:30 forlader de 13-17-årige drenge for at gå ned at træne, rykker drengene sammen og sætter sig ofte ind i fjernsynsstuen sammen med deres mandlige træner. På spørgsmålet om, hvorfor de er i hallen både før og efter træning siger de: *"Det er her pigerne er, og så er her en god atmosfære"*, og *"det er hyggeligt, for her er borde, slik og vennerne"*.

De 11-12-årige piger gør stadig deres til at holde lydniveauet oppe. Var det ikke fordi, at fodboldsæsonen var gået i gang, ville de have haft selskab af drenge i samme alder, men da mange af disse drenge også spiller fodbold, går de direkte fra håndboldtræning til fodbold. Nogle få af dem er dog lige inde og vende cafeteriet for at købe en fransk hotdog eller pomfritter, som hurtigt bliver spist – de skal videre.

De 13-14-årige piger er færdige med at træne omkring klokken 18, og mange af dem kommer op i cafeteriet igen. De køber slik eller slush ice og slår sig ned for at

kigge på drengene, der nu er gået i gang med træningen. De er ikke helt så mange, køber ikke helt så massivt ind og fylder verbalt ikke så meget, som de to år yngre piger, der hele eftermiddagen har præget cafeteriet. De er dog fast inventar, og deres henslængte og hjemmевante attitude viser, at de betragter cafeteriet som deres sted. De 11-12-årige piger er derimod på dette tidspunkt begyndt at pakke sammen. Det kunne virke som om, de har ordre hjemmefra om at komme hjem og spise aftensmad. Udover de børn og unge, der har en træningsmæssig grund til at opholde sig i hallen, er det ikke usædvanligt, at andre unge også slår et slag forbi, for lige at se om der er nogen, de kender. Er det tilfældet slår de sig gerne ned i gruppen og køber lidt slik. Til tider virker det som om, de på forhånd har aftalt at mødes over en tallerken pomfritter, en sodavand eller lign.

Når de 13-17-årige drenge er færdige med at træne, kommer der næsten altid en lille flok op sammen med deres træner for at spise. Støj- og aktivitetsniveauet stiller af, efterhånden som børne- og ungdomsholdene er færdige, er gået hjem for at få aftensmad, eller er rykket videre over i byens fritidsklub – 'Klubben'.

Hvad køber børn og unge i cafeteriet?

Indkøbene i cafeteriet er væsentlige rekvisitter i livet i hallen, der som nævnt også fungerer som udvidet ungdomsklub eller fritidshjem. Følgende er en nærmere beskrivelse af, hvad der købes, og hvilke kriterier børnene og de unge lægger til grund for indkøbene.

For børnenes og de unges (11-17 år) vedkommende bliver de fleste penge brugt på slik, sluch ice og sodavand. Flere af dem begrundet dette valg med, at de ikke er sådan rigtig sultne, og at de jo også skal hjem og spise aftensmad. Særligt de 11-12-årige piger efterlever forældrenes krav om at komme hjem omkring kl. 18, og siger bl.a. om grunden til f.eks. ikke at spise pomfritter efter træning: *"Selv om vi havde råd til at købe pomfritter, så ville vi ikke, for de mætter for meget. Mine forældre bliver sure, hvis jeg sidder og stikker til maden. Vi er ikke rigtig sultne, mere slik og sukkersultne"*. Den hjemlige aftensmad afgrænser her afslutningen på udelivet med skole, fritidshjem og håndboldtræning. Det er som sådan er det ikke nødvendigt for disse piger at bruge penge på at spise mad ude, da de ved, at de skal hjem og spise. Pengene bliver i stedet investeret i slik og slush ice, der, som det senere skal beskrives, danner rammerne om det sociale liv, de lever med vennerne uden for familien.

Varm mad i cafeteriet (pomfritter, fransk hotdog, toast ol.) køber børn og unge, når de er sultne og ikke skal hjem for at spise, f.eks. fordi de er alene hjemme:

Der sidder et par 10-12-årige drenge ved et bord og snakker med nogle piger. Den ene dreng spiser en tallerken pomfritter. Den anden har købt en fransk hotdog. Der

kommer en voksen forbi bordet, som kender den ene af drengene. Hun kigger på hans pomfritter og siger, "er det din aftensmad?". "Min mor er ikke hjemme" svarer han. "Nåh, okay", siger hun og går videre.

Det kan også ske, når de skal direkte videre i klubben og i den forbindelse har fået lov af forældrene og/eller aftalt med nogle af vennerne, at aftensmaden spises i hallen:

Kl. 18 kommer tre drenge på 11-12 år op. De har været nede og træne. Den ene køber en fransk hotdog og et lille glas rød saft. Den anden låner penge til lidt slik. Den tredje kommer til. Han står oppe ved disken og siger: "Hvad skal jeg have? – hvor mange penge har jeg? – to franske og et stort glas saft!". Da den ordre er leveret, bliver han spurgt af en af de to andre, om det er hans penge, og om det er i orden at købe for over 40 kr?¹⁴ Som svar får han at vide, at det er hans far, der giver. Drengen, der kun købte slik, går først. De to andre spiser færdig, og går, lige så snart den sidste bid er proppet indenbords. Drengen med den store menu kan ikke drikke al sin saft, og sender det over til sidemanden. Han sukker dybt og virker som om, at de to franske ligger temmelig tungt. Nu skal de over og spille bordtennis i klubben.

Alt efter alder og køn kan de nævnte grunde til at spise i hallen optræde mere eller mindre hyppigt. En forælder, jeg talte med, mente, at spisning i hallen ofte blev aftalt i skolen og hang sammen med, at de så kunne gå direkte over i klubben efterfølgende.

Observationer i hallen peger på, at alder er en afgørende faktor i forhold til spiselige indkøb. Der er en tendens til, at jo ældre man er, jo flere penge har man, og derfor måske også større villighed til at bruge flere på en gang. Derfor forekommer mædindkøb af større eller mindre karakter – fra en hurtig fransk hotdog til en bøfsandwich – oftere. Det økonomiske spørgsmål kan være en af årsagerne til, at børn og unge (under 15-16 år) hellere køber slik og søde drikke frem for noget med mere substans i, da lidt slik kan dulme en egentlig sult, til man kan komme hjem og få aftensmad – gratis:

En af de 13årige piger bliver tit hængende efter træning. Hun synes, det er hyggeligt at sidde og kigge på de andre, der træner, men hun køber sjældent noget. "Det er spild af penge, jeg kan jo gå hjem og få gratis aftensmad", begrundet hun det med.

¹⁴ Det er meget usædvanligt at købe to franske hotdogs ikke bare på en gang men i det hele taget.

Mht. drenge og pigers indkøbsadfærd er der ligeledes observerbare forskelle, som kort skal nævnes her og siden uddybes nærmere. Drenge køber oftere sodavand end piger, og har et lidenskabeligt forhold til mærker som 'Dr. Pepper' og 'Powerrade'. Piger nipper af slush ice, og går op i smagene. Drenge køber gerne fransk hotdog. Pigerne er lidt mere til toast, og mange piger siger, at de ikke kan lide pølser. Hverken piger eller drenge køber 'to ristede med brød'. Det er så vidt observeret forbeholdt voksne mænd. Både piger og drenge kan lide pomfritter og helst med rigtig meget ketchup. Pigerne har desuden ifølge drengene "*røven fuld af penge*", og har derfor råd til at købe de lidt dyrere kombinationer som pomfritter med 'kylling nuggets' eller 'pølsemix'. Det var dog ikke en fremherskende tendens, de uger jeg sad i hallen. De 13-14-årige piger holdt sig til slik og slush ice suppleret med pomfritter fra tid til anden.

Hvad børnene og de unge køber i cafeteriet, følger nogle ganske faste mønstre. At cafeterieparret ofte kender den enkeltes præferencer ud i slik og ved om der skal ketchup eller fransk dressing i den franske hotdog, understreger denne iagttagelse. Set udefra virker den enkelte køber meget sikker i sin sag, mht. hvad pengene skal bruges til. Slikket bliver blandet uden den store tvivl – for 50 øre af dem, for en krone af dem, en af dem osv., lyder det uden tøven. Kun de helt små piger og drenge bruger meget lang tid på at vælge blandt de mange muligheder.

Det hurtige og forudbestemte valg gælder ikke kun slik, sodavand og slush ice, også når det handler om mad, virker det som om, beslutningen er taget længe inden, man stiller sig op i køen. Spørger man til, hvorfor de lige har valgt, det de har, lyder svaret ofte – at det er det, de bedst kan lide eller, at det var det, de havde lyst eller råd til. Disse tre parametre kan i købsituationen hænge nøje sammen. Selv om valgmulighederne er forholdsvis mange, holder de 13-17-årige sig primært til fransk hotdog, toast eller pomfritter (alle tre ting koster under 20 kr). Det er også disse ting, de referer til, når man spørger til, hvilke muligheder de har at vælge mellem – og det på trods af at cafeteriets madudvalg er væsentlig større.

Hermed ikke sagt, at det ikke er muligt at påvirke valget. En enkelt piges valg af fiskefilet med rugbrød kan f.eks., ifølge Hanne, få hele gruppen til at vælge denne ret frem for måske den toast eller fransk hotdog, de ellers havde bestemt sig for. Synet af en andens valg kan også være det udslagsgivende, hvis man ikke ved, hvad man selv har lyst til. Dette kan f.eks. iagttages hos de 11-12-årige piger. I denne gruppe er det yderst sjældent, at konceptet omkring slik og slush ice bliver fraveget, og mht. slik har pigerne helt klart deres egne personlige favoritter, men det sker. Den dag en af pigerne i stedet for slik købte en lille pose chips, blev mange af de efterfølgende slikindkøb erstattet med en tilsvarende pose hos de andre piger.

På trods af ovenstående påpegninger er der dog ikke tale om konservatisme blandt de børn og unge, der bruger hallen. Der skal helst være noget at vælge imellem, og

man er meget åben overfor variation og fornyelse, hvis det nye vel og mærke ligger i tråd med det, de har 'godtaget'. En væsentlig forudsætning for, at der kan købes noget i cafeteriet, er dog, at der er noget at købe for. Det økonomiske aspekt er derfor en vigtig del af børnenes og de unges liv i hallen.

Økonomi

Det at have penge eller ikke at have penge spiller en betydelig rolle for, hvad der købes i hallen. "Har du penge kan du få, har du ingen må du gå" omgår målgruppen ved en heftig lånevirkosomhed. Dette er en aktivitet, der særligt udspiller sig efter træning og meget tydeligt blandt de 11-12-årige piger i blandt hvem "må jeg låne...", er en sætning, der ryger gennem luften mange gange.

En 11-årig pige har ikke nogen penge med, fortæller hun, fordi hendes mor har glemt at give hende månedspenge, og så må hun prøve at låne. Det er almindeligt, at de låner af hinanden, siger hun, og hvis hun selv har penge, hun ikke skal bruge til noget andet, så låner hun også ud.

Præcist hvor meget, de enkelte børn og unge bruger i sportshallen, er vanskeligt at sige. De 11-12-årige piger bruger som udgangspunkt omkring 10 kr. Herfor kan de få en lille slush ice og lidt blandet slik. Efterfølgende kan de dog godt købe både en og to gange mere, sådan at det samlede beløb nogle dage måske mere nærmer sig 15 kr.¹⁵ Den store låneaktivitet i denne gruppe viser dog også, at det ikke er altid, at pigerne har penge, og det er da heller ikke sjældent, at der sidder en enkelt eller to, der kun har snoldet for et par kroner.

Pigerne mener godt, at deres forældre ved, at de brugte deres penge på snold. Nogle af dem får pengene af forældrene eller bruger deres lommepenge. Er der noget til overs, fra de penge de har fået med i skole til at købe mad for, bliver de også straks omsat.

De ældre piger (13-15 år) bruger ikke nødvendigvis flere penge end de yngre, men det er meget situationsbestemt. De ofte angivende beløb er 10-15-20 kr. Mange i denne aldersgruppe har arbejde, og tjener deres egne penge. Flere af dem betaler også deres indkøb med sedler, så de økonomiske muligheder er tilsyneladende større.

Generelt taler de unge meget om at have råd og få mest muligt for pengene, og når det handler om varm mad, er det også vigtigt, om man bliver mæt, af det man køber. En 15-årig badminton-dreng siger f.eks.:

¹⁵ Da de fleste piger træner minimum to gange om ugen og ofte har kamp i weekenden, kan det blive et betragteligt beløb, der købes for om ugen.

"Jeg køber ikke pølser, for de er for dyre, og så bliver man ikke mæt". I klubben, hvor han skal over efter træning, kan man også købe mad f.eks. toast og nudler, "men man skal have mindst tre toast for at blive mæt, og så har man brugt 21 kr.". I stedet køber han gerne cafeteriets pomfritter, for de er billige og mættende.

At ingen af pigerne hverken de 11-12-årige eller de 13-14-årige køber sodavand særlig ofte, kan være ud fra samme ræsonnement. En slush ice kan de få for 6 kr., mens de skal betale 8 eller 12 kroner for en sodavand alt efter størrelsen. Det er der til gengæld flere drenge, der gør, men så undlader de ofte at købe slik.

På hver deres vis får børn og unge i hallen deres penge til at strække så langt som muligt. Det at føle, at man får noget for sine penge, er afgørende i forhold til, hvad man bruger dem til. Derfor er det primært slik i stykvis, der købes og yderst sjældent en Marsbar eller lign., og hvis sulten skal stilles hellere pomfritter frem for en fransk hotdog eller toast.

Madens symbolske betydning

Hvad der købes, handler som ovenstående viser, en hel del om økonomi. Det børnene og de unge i sidste ende vælger at bruge deres penge på, baseres dog snarere på madens symbolske betydning end på synlige karakteristika. Det er i overvejende grad betydningen og de værdier, der tillægges de forskellige produkter i cafeteriet, der er bestemmende for valg og fravalg.

Variation, overraskelser og smag

Selv om pigerne såvel de yngste som de 13-14-årige ikke varierer deres indkøb meget, mht. de kategorier de bruger penge på, er de forholdsvis åbne overfor at variere indholdet i slikposen eller farven på slush ice'en. Ofte køber pigerne en blanding af de to tilgængelige farver, hvilket giver nogle flotte laginddelinger i de klare glas.

Klokken er næsten 16, og der er lang kø oppe ved disken. De 11-12-årige piger står og taler om farver og smag på slushice'en. Der er kommet en ny farve, og det er det helt store samtaleemne.

"Jeg skal have en speciel isdrik" siger en af pigerne i køen: "Først lilla, så rød og så en lille klat lilla oven på". Den lilla farve er ny, og pigerne kaster sig over den første, der har købt den for at smage, om den smager godt. De snakker indbyrdes om, at de måske kan få lov til at smage en lille smule, inden de køber, for at se om de kan lide den.

Mange af dem prøver den nye farve ved at få en lille klat af den oven på den velkendte røde.

"Hey Marie", råber en af pigerne i køen: "Smager den lilla godt? Hvad smager den af?"

Nye slush ice farver kan, som ovenstående observation beskriver, enten prøvesmages hos den første modige eller ved at få en lille klat oven i den velkendte smag – og der er ingen skepsis. Den dag den ene farve blev skiftet, var der stort set ikke nogen, der ikke fik en klat eller endda et helt glas af den nye variation. Men pigerne har deres favoritter:

Der står en lille flok 13-14-årige piger oppe ved disken. Den ene af pigerne siger, at det er godt, at Hanne skifter slush ice farve så tit. Hanne smiler og siger henvendt til en af pigerne: "Men det er skidt, når jeg ikke har filurfarven [den røde, der smager af filuris]". "Ja", svarer pigen: "Så bryder min verden sammen".

Mht. slikket fortæller de 11-12-årige piger, at det er almindeligt, at der er en, der prøvesmager det nye, før de andre køber, eller man får lov at smage hos hinanden.

Smag er et almindeligt samtaleemne – særligt hos de 11-12-årige men også hos de ældre både drenge og piger. De yngste piger ved godt, hvad hinandens præferencer er, og det er ikke usædvanligt, at man hører lange samtaler om, hvad de forskellige rundt om bordet mener om den eller hin slags slik, hvad det smager af eller lige som osv. Ordforrådet til at beskrive det, der sættes til livs er stort og kreativt. Et glas blandet slush ice og saft, der er en populær blanding hos de 11-12-årige drenge, kaldes f.eks. en 'Jonathans mor' og som det senere skal beskrives kaldes en frossen strimmel vingummi for en 'tivoli'.

Tilsvarende bevidsthed omkring smag og variation findes også til fulde hos de 13-17årige drenge. Her handler det blot ikke så meget om farven på slush ice som om læskedriksmærkerne 'Powerrade' og 'Dr. Pepper'¹⁶. Disse to mærker dyrkes lidenskabeligt, og da de blev fast sortiment i hallen, vakte det, ifølge Hanne, stor jubel, da drengene nu ikke længere behøvede at tage helt indtil byen for at få dem. Powerrade er en meget synlig drik med sin kraftige blå eller gule farve, og har dertil et sporty image med den specielle drikketud frem for skruelåg. En af de 15-årige drenge, der er fast aftager, begrundet sit valg således:

"Det smager godt, det er sundere end cola, og så får man ikke bumser af det".

¹⁶ Powerrade er en energidrik forhandlet af Coca Cola i halv liters plastikflaske med drikketud. Dr. Pepper er et colalignende produkt, som drengene siger, smager forskelligt/har forskellig eftersmag fra flaske til flaske.

Det særlige ved Dr. Pepper ligger ikke i udseendet. Her er det smagen, der er i centrum. Og netop smagen er på godt og ondt et fast samtaleemne, hver gang der bliver købt en flaske:

Et par piger omkring 14 år og to drenge på 15 og 16 sidder omkring et bord og diskuterer smagen på de læskedrikke, de har købt. Særligt Dr. Pepper bliver der talt meget om. Flasken går på omgang, så alle kan smage, og de bliver til sidst enige om, at den pågældende flaske smager, som de røde piller man får hos tandlægen og marcipan. De fortsætter snakken og konkluderer bl.a., at der er mange forskellige meninger om netop dette mærke sodavand.

Der kommer en 12-årig dreng ind i cafeteriet. Han går lige op og køber en Dr. Pepper. Skruer med det samme låget af og tager en tår. Hanne spørger, om det er godt, og det er det, svarer han: "Den smager lidt af hindbær, lidt anderledes".

Tre piger omkring 14 år kommer op i cafeteriet. Den ene køber for to kroner slik, den anden en Dr. Pepper. En af pigerne siger med eftertryk: "Den smager bare så dårligt!".

Befinder cafeteriets sortiment sig inden for de unges univers og smagspreferencer er der således velvilje overfor nye tiltag og variationer. Det er dog netop vigtigt, at der ikke bliver for mange overlap i forhold til, hvad de f.eks. kan få derhjemme.

'Hjemme-mad' kontra 'ude-mad'

Når man snakker med de unge 13-17-årige uanset køn, får man fornemmelsen af, at de opererer med i hvert fald to store kategorier inden for mad – 'hjemmemad' og 'udemad'. Altså henholdsvis mad som de får hjemme hos deres forældre, og den slags mad som de f.eks. kan købe i en sportshal¹⁷. Udemad er underforstået den slags mad, som de unge gerne vil have, når de er på udebane med vennerne. Det skal være mad, som understreger den særlige selvstændighed, der opstår i disse grupper, og derved være en kontrast til forældrenes hjemmemad.

Dertil skal udemad opfylde nogle helt specifikke kriterier. Jeg spurgte f.eks. henholdsvis en dreng og en pige, om de kunne forestille sig at købe pasta med kødsovs i hallen, eftersom det var en ret, de gerne serverede hjemme for deres venner. Drengen svarede nej med det argument, at det var for besværligt at spise og pigen med henvisning til, at det er sådan noget, man kan få derhjemme. Det de vælger at bruge deres penge på, skal ikke ligne det, de kan få gratis derhjemme. Måske er

¹⁷ Under udemad finder man også noget af den mad, de gerne selv vælger at lave, hvis de har mulighed for det, når de er privat sammen med deres venner. På den anden side kan de godt finde på at lave spagetti med kødsovs, når de får venner på besøg, men ville ikke spise det i hallen.

det en af grundene til, at slush ice sælger så meget bedre end saft. Dertil skal udemad være noget, der kan indtages samtidig med, at man dyrker fællesskabet, griner, holder øje med den man synes er sød osv. Man skal kunne se godt ud, mens man spiser. Derfor er en burger, hvor alt fyldet falder ned i skødet på en eller en hotdog, hvor man slås med agurkesalat og ristet løg, ikke det store hit¹⁸.

"Hvis man er rigtig sulten, så køber man pomfritter. Nogen gange også pølser, men det er ikke så nemt at spise. Man sidder der med ketchup og ristede løg ud over det hele", siger en 15-årig håndbold-dreng, der sidder ved et bord sammen med en jævnaldrende ven og en 14-årig pige. Jeg spørger, om der er noget i cafeteriet, de ikke kunne finde på at købe. "Burger" [cafeteriets burger er en bøfsandwich med brun sovs, og skal spises med kniv og gaffel] siger de enstemmigt. Pigen, der spiller håndbold og fodbold siger, at det ikke er så nemt at spise burgeren uden at få det hele ud over sig.

Om det også er en af grundene til, at to ristede med brød eller en hotdog i den grad er 'voksen-mad', og en fransk hotdog er den ungdommelige løsning, skal ikke kunne siges, men der er mange ting, der taler for en sådan opdeling. Mange vil nok mene, at man bliver lige så fedtet af pomfritter, men det mener de unge ikke. De er godt klar over, at det ikke er det sundeste at sætte til livs, men i hallen hersker de unges egen logik, og madens næringsindhold har ikke høj placering her. Det sunde falder ind under kategorien hjemmemad. To 13-årige piger siger f.eks.: *"Vil vi have noget sundt, så tager vi det med hjemmefra"*.

Frugt ligger lige på grænsen mellem udemad og hjemmemad og har generelt et positivt image hos børn og unge i hallen. Flere fortæller, at det er noget, de gerne spiser f.eks. som frugtsalat, når de er sammen med vennerne i private sammenhænge. Er frugten skåret ud og derved lettere at spise og lækkert anrettet, er der flere af de adspurgte, der siger, at så kunne de godt finde på at købe den i hallen. I cafeteriet er det muligt at købe æbler eller pærer. Det på trods siger de unge, at de da gerne ville købe frugt, hvis man kunne. Enten har de ikke set, at det rent faktisk er muligt, eller også falder hel frugt fuldstændig udenfor kategorien af interessant mad. På trods af frugtens positive særstilling ligger den dog i stærk konkurrence med slikket. En 13-årig dreng siger f.eks. meget rammende:

¹⁸ En burgermenu på McDonald's synes ifølge de unge, jeg talte med, at falde uden for dette kriterium. De går gerne på McDonald's, hvis de har penge til det. At man godt kan spise burger her og ikke i hallen, har sikkert noget at gøre med den form for burger, der er på menuen i hallen, men også, at man går på McDonald's med det mål at spise og dertil have det hyggeligt med vennerne. Den rækkefølge er så vidt observeret ofte omvendt i hallen.

"Jeg ville godt købe frugtsalat, hvis det var der, men ikke i stedet for slik. Så ville det være frugt [jeg spiste] først og så slik bagefter. Slik er en nødvendighed!"

Det sunde og det søde

Af sig selv er det meget få børn og unge i hallen, der taler om, at noget er sundt eller usundt, om sundhed i det hele taget eller ordner de mulige produkter i sådanne kategorier. Adspurgt er det dog et emne, de har nogle meget bevidste holdninger til. Sammenfattende kan man sige, at ingen af børnene eller de unge har problemer med at komme med udsagn ang. sundhed og mad, ligesom mange af dem virker meget velbevandrede i næringsstofferne (protein, fedt, kulhydrat) betydning. De ved også, at det er nødvendigt med energi for f.eks. at kunne udøve sport. En del af sådanne udsagn bliver brugt som begrundelse for at spise slik i forbindelse med kamp og træning. En 12-årig pige siger f.eks.: *"Hvis vi tager et æble, så kan man ikke sidde og vente på, at energien kommer. Med slik kommer den hurtigere"*. Ligeledes hugger en bror slik hos sin søster med den begrundelse, at han skal have noget energi inden han skal ned og træne.

Lige så tit er det dog et spørgsmål om, hvad der ligger tungest i maven. En gruppe piger får således ræsonneret sig frem til, at hvis de er sultne lige før en kamp, så vil de tage et æble, men hvis der er lidt længere tid, til de skal spille, er det ikke noget problem at sætte en tallerken pomfritter til livs.

Generelt er både pigerne og drengene uanset alder meget velovervejede omkring den manglende lyst til det sunde:

"Vi gider ikke købe sunde snacks", siger to 13-årige piger: "Så kan vi lige så godt spise æbler eller gulerødder, og det kan vi tage gratis med hjemmefra. Heller ikke rosiner. Det sunde gider vi ikke betale for". De sidder begge med hver deres slikpose foran sig. Der er et par timer, til de skal ned og træne. Jeg spørger, hvorfor de spiser slik før træning. "Det er måske ikke klogt, men det smager godt", forklarer de.

Slik skal heller ikke forklædes som noget sundt – i hvert fald ikke hvis de 12-årige piger, jeg snakkede med, skal købe det: *"Sundt slik, det findes ikke! Tørrede bananer og rosiner det er ikke slik, det er frugt!"*

Andre var dog ikke helt så kategoriske. Myslibarrer er der f.eks. nogle af drengene, der nævner som alternativer, de gerne vil have i udsalget. Nogle af de unge er helt tydeligt mere bevidste end andre. Taler man med de lidt ældre 15-16-årige påpeger de selv, at de nok er blevet noget mere fokuseret på det med det sunde, end de tidligere har været. Drengene konkluderer også, at pigerne nok tænker mere over det, end de selv gør. Generelt er tendensen, at de måske nok tænker over det og har en

holdning til det, men når nu cafeteriaet ikke har det sunde, er det ikke et problem, at de bliver nødt til at vælge det usunde. Det kan godt være, at det er vigtigt, at man ikke har bumser, men nogle gange er det bare vigtigere at spise pomfritter. Et er alle dog enige om, skulle det sundere alternativ endelig være der, så ville det i sidste ende, som det også er tilfældet for det usunde, komme til at handle om prisen.

Spisetider i hallen

Generelt følger indkøb og indtag af mad i hallen træningstiderne og ikke faste normer eller tider for spisning. Først skal der ydes, og derefter kan der nydes. Selv om de 13-17-årige piger og drenge opholder sig i hallen i længere perioder inden selve træningen, er det sjældent, der købes noget at spise eller drikke. Om det der købes efter træning har karakter af aftensmad eller blot hyggespisning, har som vist i forrige afsnit en del at gøre med alder og køn. De 11-12-årige piger holder sig primært til slik, for de skal hjem og spise. Drengene på 13-17 år, der først er færdige med at træne kl. 19:30, har ikke samme mulighed for at nå hjem til familiens aftensmåltid. Heller ikke et tidligt aftensmåltid kan de nå, når de gerne opholder sig i hallen, længe inden træningen starter kl. 18. Har de penge til det, er det derfor ikke sjældent, at nogle af dem bliver i hallen for at spise. De der ikke benytter sig af denne mulighed, bliver ikke hængene længe, da de måske netop skal hjem og have noget mad.

De 13-14-årige piger er færdige med at træne kl. 18. De kan godt nå hjem og spise – hvis de vil. De kan også blive i hallen lidt og stadig nå hjem inden for 'normal' spisetid. Det de spiser efter træning, er derfor af en lidt anden karakter end de jævnaldrende drenge. Det består oftest af slik og slush ice, men ikke sjældent bestiller de en tallerken pomfritter enten til ene-spisning eller til deling. Såvel drengene som pigerne kan således spise i hallen efter træning, men der er forskel på, om det sker som udslag af sult eller hygge, og den enkelte situation og de sociale relationer synes at være determinerende frem for eksempelvis tidspunkt på dagen. Det behandles nærmere i det følgende.

Hyggespisning

At børn og unge generelt oplever opholdet i hallen og særligt hallens cafeteria som hyggeligt er et faktum der går igen i alle samtalerne. Hyggeaspektet er begrundelse for al den tid, der bruges i hallen udover træningstimerne. Meget af det der købes og spises i hallen, medvirker til at opbygge denne hygge. På linje med vennerne og stedets atmosfære nævnes slik f.eks. ofte som begrundelse for tilstedeværelse i hallen.

Slik og slushice er hyggeprodukter. Der skal være noget, når man sidder omkring bordet. At dette *noget* ikke kan være hvad som helst, tydeliggøres når de unge skal tage stilling til muligheden for at kunne købe frugt eller sunde snacks i hallen. Generelt synes de ikke, at disse produkter signalerer hygge, for det er sådan noget,

man får derhjemme. At hygge sig med frugt er mere en familieting, siger eksempelvis en 14-årig pige.

Slik nævnes dog også i forbindelse med sult, og kan tjene som middel til at opfylde den umiddelbare sult, inden det er muligt at få den stillet i mad, hvad enten det sker i udemad eller hjemmemad:

En 15-årig håndboldspiller sidder i cafeteriet efter træning. Han har bestilt en gang pomfritter, men bliver også nødt til at købe en pose slik, for han er så sulten, at han ikke kan vente, til de er færdige.

Det store ryk ind af 12-årige piger er lige begyndt. En af pigerne forklarer, hvorfor hun køber slik eller rettere må have slik, og derfor bliver nødt til at låne penge, fordi hun ikke selv har nogen med: "Det er nødvendigt med noget slik" siger hun: "For man er sådan lidt lækkersulten, især når man ser de andre sidde og spise. Og man gider ikke gå hjem for at få noget at spise, for så er de andre måske gået, når man kommer tilbage".

Adspurgt mener de godt, man kan hygge sig uden at putte noget i munden, men det sker sjældent. I forhold til disse udsagn er det værd at bemærke, at de 13-16-årige sjældent køber noget, før de skal ned og træne. Alligevel ser det, for udenforstående, ud som om de har det vældig hyggeligt. Det kunne vidne om, at det at spise, hvad enten det er slik eller mad, hører til fortjenesten bagefter – man har ydet, og så kan man nyde, som påpeget ovenfor. Eller at der er forskel på det sociale liv, de har før træning, og det de har efter. At de først kan slappe helt af, når man har været nede og træne.

Sult som forudsætning for madindkøb

Varm mad som toast, fransk hotdog, pomfritter med diverse tilbehør osv. vælger de unge udelukkende, når de er sultne, og til hverdag er man kun sulten nok til mad, hvis man ikke skal hjem og spise aftensmad. Prisen på disse produkter er måske en afgørende faktor for, at man ikke lige supplerer slikposen med en toast, når man har været nede og træne, og der endnu er et par timer til man skal hjem og spise. For nogle af de unge bruges slik, som vist i det foregående afsnit, til at udskyde behovet for mad. Sult er derfor ikke den eneste faktor, der er afgørende for indkøb af mad. Spisehorisonten forstået som, hvornår der er mulighed for at spise, ser ud til at spille en ganske afgørende rolle for, hvornår de unge går fra slik til madkategorien.

Pomfritter indtager her en særlig status. De kan både fungere som et element i hyggen og det sociale samvær på linje med slik, men de kan også tjene som et regulært måltid og dermed være en erstatning for f.eks. aftensmaden:

"Jeg har kun råd til Hannes pomfritter [og ikke nogen af de større madtilbud]", siger en 15-årig badminton-dreng: "Men man kan godt klare en gang træning på sådan en gang pomfritter. Det er nogle gode pomfritter! Bedre end dem man kan få derhjemme og de mætter godt".

Pomfritter er desuden en hyggelig måde at stille sulten på, og man kan være flere om at dele dem. Dette adskiller ifølge de unge denne ret fra de øvrige madudbud. En fransk hotdog køber de oftere i en situation, hvor de er sultne og skal have noget hurtig mad, der ikke er alt for dyrt.

Kl. er 11:15, og der er godt fyldt i cafeteriaet denne fredag, hvor kommunens 5. klasser er til håndboldstævne i hallen. To piger (11 år) sidder og deler en tallerken pomfritter. De var sultne, og derfor købte de pomfritter, fortæller de. De har ikke købt pølser, fordi "det er svært at dele en hapsdog". De kunne ikke spise en hel tallerken hver, og det koster ikke så meget, hvis man deler, og så er det hyggeligt at spise pomfritter, konkluderer de. En holdning de bestemt ikke er ene om i hallen.

Klokken er næsten 18. Der sidder tre unge ved et bord, to drenge og en pige. Den ene dreng (15 år) sidder og spiser pomfritter. Han har valgt pomfritterne, fordi "de er gode og billigt. En hapsdog bliver man ikke mæt af, og så smager pomfritterne bedre. Det er også hyggeligt, fordi man kan dele med vennerne", siger han.

Pomfritter tager længere tid at spise. Skal de tjene som aftensmad, køber man dem derfor kun, hvis man har tiden til dem, fortæller en 15-årig håndbold-dreng: "Pølser spiser man, når det skal gå stærkt, og pomfritter hvis der skal hygges lidt mere".

I såvel børnenes som de unges univers hænger særligt hyggen og det at putte noget i munden sammen som en væsentlig kombination. De er bevidste om, hvilke elementer der signalerer hygge og hvilke der ikke gør. En fransk hotdog kan i denne forståelse sjældent indtages som et led i en hyggestund, hvorimod pomfritternes delepotentiale gør dem til en hybrid, der fungerer i begge sammenhænge.

Hvordan spises der?

Det at spise kan foregå på mange forskellige måder: siddende, stående, gående, alene, i fællesskab, i tavshed, under højlydt samtale osv. Grunden til at opholde sig i hallen udover træning er for langt de fleste børn og unges vedkommende fællesskabet og hyggen. Derfor indtages størstedelen af det købte også om ikke i fællesskab så som en del af et fællesskab. Der er dog også tilfælde, hvor der spises alene. I det følgende skal disse to situationer beskrives nærmere. Ligeledes vil konventioner, regler og normer for, hvordan man spiser og hvordan andre forholder sig til det, man spiser, blive beskrevet nærmere.

I fællesskabet

Fællesskabet omkring det at spise, hvad enten der er tale om slik eller mad, antager forskellige former alt efter alder, køn og formål. De 11-12-årige pigers samling efter træning er et illustrativt billede på dyrkelsen af fællesskabet og samspil mellem de sociale relationer og det at spise og drikke.

De fortæller hinanden, hvad de skal have, eller hvad de har købt – reklamen for slush ice'en med top er et eksempel herpå. Gode nyheder skal spredes, så alle får del i goderne. De står i kø sammen – det sociale fællesskab starter allerede her, hvor pigerne hænger på hinanden, snakker og pjatter. De sidder ved det samme bord og spiser det, de har købt – som er næsten det samme – sammen. Når alle pigerne er på plads, er det nærmest som at se et selskab samlet om et veldækket bord. Foran hver pige står et krus med slush ice, hvorfra et sugerør stikker op. Sugeroret har en ske-lignende åbning i bunden, der gør, at det også kan bruges som spiseredskab. Så frem for at suge isen op, løftes den op som med en ske i små mundfulde vha. sugerøret. Ved siden af kruset med slush ice ligger slikket:

En af pigerne ved bordet har hældt alt sit slik ud på slikposen og arrangeret det, så det fylder hele posen. Tingene ligger på rad og række, vingummibåndet er rullet op osv. En anden af pigerne har arrangeret alt slikket rundt om sit krus med is. De fleste af de andre piger har også hældt deres slik ud af poserne.

Der eksperimenteres også med at putte slik i slush ice'en for at få det til at ændre form:

Jeg sidder og snakker med to af de 12-årige piger. Ingen af dem har særlig mange penge med i dag. Den ene pige har kun en 5'er, men hun får alligevel lov til at købe en lille slush ice, som så bare ikke fyldt helt til kanten. Det er hun tydeligvis begejstret over. Den anden har været ude og låne nogle kroner og for dem har hun bl.a. købt et bredt vingummibånd i striber. Striberne hiver hun fra hinanden, "for så bliver der mere ud af det, og så kan strimlerne blive til 'en tivoli' ", siger hun.

'En tivoli' er det, man får, når man lægger en strimmel vingummi ned i slush ice'en. Det får hun lov at gøre i venindens, da hun ikke har haft råd til at købe en selv. Når den er blevet kold, snor den sig sammen som ruchebanen i Tivoli. "Hvis det er helt rigtigt", fortæller pigerne, "skal man komme vingummibåndet i drikken, når den er helt fuld – så fryser båndet bedre. Så skal man lade et lille stykke hænge ud over kanten, som man kan fiske det op med, og så er den helt snoet sammen". Det er den faktisk, viser det sig, da veninden fisker det op med sit sugerør og putter det i munden på ejermanen, til stor nydelse for denne. Pigerne fortæller, at det er almindeligt, at de også putter andre vingummier i isdrikken. De smager åbenbart sjovere, når de er frosne.

Hvor lang tid pigerne bliver siddende om bordet, er forskelligt, men det er mere norm end undtagelse, at ingen går, før alle er færdige. Pigerne opholder sig gerne to timer i hallen efter deres egen træning, og det er ikke usædvanligt, at der bliver købt mere slik undervejs. Anden og tredje gangs indkøbene er dog mere individuelle og behøver hverken at blive købt eller indtaget i fællesskabet. Tillægskøbene er ofte kun slik – slush ice hører til 'det fælles måltid'.

De meget faste rammer omkring denne "tredje halvleg" er på mange måder struktureret, omkring det pigerne putter i munden. Slikket og slush ice'en er vigtige og meget synlige rekvisitter i pigernes sociale samvær. Den heftige låneaktivitet gør, at stort set alle pigerne har et minimum af slik foran sig, og det er med til at understrege, at den spiselige rekvisit nærmest fungerer som adgangsbillet til deres fællesskab omkring bordet.

Fællesskabet er også rammen for de 13-17-årige piger og drenges indtag af slik såvel som varm mad, men ritualerne er ikke så udprægede eller synlige. De 13-14-årige piger køber også slik og/eller slush ice, når de kommer op efter træning, men det virker ikke nær så organiseret, rituelt eller massivt, som når de 11-12-årige indtager cafeteriet. Slikket er heller ikke en synlig rekvisit i fællesskabet på samme måde som ovenfor beskrevet. Slikket bliver i posen, og det er sjældent, at de gør andet end at tage et stykke fra tid til anden. Fællesskabet og de sociale relationer understreger de ved fysisk at sidde omkring det samme bord som gruppe. De 13-14-åriges mere afslappede forhold til deres slik og slush ice og deres langt mere individuelle indkøb markerer således en gruppe- og aldersforskel i forhold til de yngre. Slikket har ikke en direkte betydning som kollektiv fællesskabsmarkør i forhold til det sociale liv omkring bordet. Som tidligere nævnt, fremhæver mange også i denne aldersgruppe slikkets hyggeværldi, så ligegyldigt er slikket ikke i forhold til den enkeltes oplevelse af situationen.

Modsat indtaget af slik markerer det at dele en tallerken pomfritter for de 13-14-årige piger til gengæld en meget tydelig social begivenhed. Som nævnt er det ikke en hverdagsbegivenhed, at de 13-14-årige piger spiser pomfritter, men det sker, og ganske ofte er det noget, de er fælles omkring. Pomfritterne erstatter i den sammenhæng ikke aftensmaden, men er snarere udtryk for hygge. Drengene kan også godt dele pomfritter, men som social aktivitet er det oftere piger end drenge, der samler sig om en tallerken.

Alene

Det er et udbredt fænomen at købe slik og indtage det alene enten på vej til at andet sted, eller mens man står og kigger på dem, der spiller nede i hallen. Det er hverken unormalt eller ensomt. Er der derimod tale om varm mad, lægger man mere mærke til det. Har de unge ikke nogen at spise med, er det derfor almindeligt, at den mad de køber, er 'mobil'. Altså mad, der ikke binder dem til at sidde ved et bord

og derved udstille deres ensomhed. Fransk hotdog og toast er derfor favoritter i hallen, når de unge af forskellige grunde skal have stillet sulten alene. Disse produkter kan man tage med sig, spise mens man går eller spise stående, mens man står og kigger ned i hallen osv. Ved denne måde at spise på tjener maden primært et fysiologisk formål. Man er sulten og skal have noget at spise, så man kan blive mæt. Dette *noget* skal helst være noget, der kan fortæres uden den store opmærksomhed – hverken fra en selv eller omgivelserne. Det er yderst sjældent, at en enlig spiser sidder med en tallerken pomfritter. En af de få gange der var optræk til en sådan situation, blev pomfritterne brugt som lokkemad til at sikre sig selskab:

Klokken er lidt over 18, og de 13-14-årige piger er lige blevet færdige med at træne. Tre af dem kommer op i cafeteriet stadig i træningstøj. Den ene pige har købt slik, den anden en lille pose chips, og den tredje af pigerne har bestilt en tallerken pomfritter. Da pomfritterne er ved at være klar, er de to andre piger på vej hjem. For ikke at sidde alene tilbage lokker hun den ene af dem til at blive ved at sige: "Hvis du bliver, må du smage". Det ender med, at de begge bliver. Mens hun spiser sine pomfritter, og de to andre smager, sidder de og kigger ned i hallen på drengene, der træner.

Ikke én gang i løbet af de 14 dage observationerne i hallen stod på, skete det ikke én gang, at en pige sad eller stod alene og spiste mad, hvorimod det ikke var så usædvanligt, at drenge gjorde det. Denne kønsforskel hænger måske sammen med pigernes udprægede kobling mellem spisning og hygge. Pigerne indlægger mad og slik i de situationer, hvor der er mulighed for at udøve hygge. Hvis muligheden for hygge ikke er til stede, undværer pigerne hellere mad frem for at sidde alene, eller også går de hjem og spiser. At hygge i forbindelse med mad har høj prioritet for pigerne ses også ved, at de kan blive siddende længe over en tom tallerken. En tendens også drengene havde observeret:

"Drengene går, efter de har drukket deres sodavand", fortæller en 15-årig dreng, der sidder og spiser pomfritter sammen med en jævnaldrende dreng og en lidt yngre pige. "Pigerne kan godt blive siddende en halv time efter, men de køber ikke mere af den grund". De to andre nikker samtykkende.

Drengene rejser sig derimod, lige så snart de har proppet den sidste bid i munden, og går videre, ofte mens der stadig tygges og synkes. Dette hvad enten de er alene eller i flok.

Mad til deling

I hallens cafeteria er der nogle nedskrevne regler for, hvordan man skal opføre sig. Man må f.eks. ikke indtage medbragt mad eller drikke, og så skal man efterlade stedet pænt. Disse regler er ikke de eneste, der findes. De uskrevne regler og må-

ske også ubevidste regler er langt flere. Disse normer og konventioner for opførsel kan variere, alt efter hvad der spises og i hvilken sammenhæng. Generelt er det en tendens i hallen blandt børn og unge, at alt hvad der er tilgængeligt bliver spist, men der er tydeligvis forskel på, hvornår noget er tilgængeligt. Lige som der er forskel på, hvornår man skal spørge om lov, og hvornår man bare kan tage af andres mad.

Slik tager man aldrig af uden at spørge om lov, og ofte er det ejermanden, der udvælger et stykke. Hvis man da får lov – for det er ikke en transaktion, der foregår særlig ofte. De eneste, der hugger slik uden at få lov, er større søskende, og det sker med høje råb og misbilligelse fra den, det går ud over.

At slik for alle andre falder uden for 'tag selv' kategorien, kan skyldes, at tingene i posen i højere grad end f.eks. pomfritterne på tallerknen repræsenterer en værdi. Kommer der en og tager et stykke, bliver man for minimum 25 øre og måske endda ynglingsstykket fattigere. At mængden tydeligvis spiller en rolle i forhold til, hvornår de omkringsiddende forventer at få del i glæderne, og ejermanden frivilligt deler ud, ses, da en af de 11-årige piger køber et slikarmbånd.

En af de 11-12-årige piger har købt et slikarmbånd [sukkerringe trukket på elastik]. Hun går op til Hanne for at låne en saks, så hun kan klippe elastikken over. De andre piger tigger ivrigt for at få et par stykker, hvilket de alle gør.

Det er snarere reglen end undtagelsen, at man tager en pomfrit i forbifarten, hvis man kommer fordi et bord, hvor der sidder en, man kender med en tallerken. Det er sjældent, der bliver protesteret. Den samme tiltrækningskraft har de små poser med chips. Det er heller ikke usædvanligt, at ejerne på forhånd deler ud af dem, måske fordi de ved, der alligevel vil blive tigget.

To 11-årige piger har købt en slush ice hver. Den ene har også købt en pose slik, den anden en lille pose chips. De sætter sig sammen med de andre piger ved stamborde. Pigen med chipsene deler en ud til hver af de andre piger, også før de begynder at plage. En pige kommer op fra omklædning. Hun går hen til bordet, tager en chips fra pigen med posen, og spørger bagefter, om det er okay. Det er det vist. Alle pigerne fra deres hold, der efterhånden kommer op fra omklædningsrummet, går direkte over til pigen med posen og tager en.

Til trods for denne velvillighed mht. at dele sine indkøb med andre er der situationer, hvor de uskrevne regler fordrer en anden opførsel end den netop beskrevne. Der synes f.eks. omkring pomfritter at være tre forskellige måder at agere på. 1) Man kan være flere om at købe en portion, enten fordi man ikke har råd eller er sulten nok til en alene, eller fordi den er et hyggeligt indslag at sidde fælles om. Ifølge

en af de 13-årige piger er de sjældent mere end tre om at dele en tallerken. I denne situation har alle lige ret til pomfritterne. 2) En person køber og de, der sidder omkring personen, småpiser lidt, men ikke på reel delebasis. "Må jeg smage?", er en typisk forespørgsel. Og 3) En person køber en tallerken med det meget tydelige formål, at den udgør et måltid – oftest aftensmåltid. Her er det sjældent, at de andre om bordet 'spiser med'. Måske en enkelt til sidst, når ejermændene er ved at være mættede. Der hersker stor respekt omkring pomfritterne, når de tjener som mad/måltid. Bliver den regel ikke overholdt, bliver ejermændene som regel godt vrisset, hvilket observationen fra kommunens 5. klasse håndboldstævne i hallen viser:

Ved et bord sidder en masse piger og drenge. Mange af dem sidder med hver deres tallerken pomfritter. Der hugges fra tallerknerne af dem, der ikke har nogen, og det reageres der temmelig kraftigt på fra ejermændenes side. Nogen af dem flytter endda bordet for at undgå dem, der tager for sig af retterne.

Det er altså ikke alt tilgængeligt, som man langer ud efter. Der er meget, der tyder på, at de unge selv har forskellige kategorier at operere inden for mht. tidspunkter og anledning til indkøb og dertil hørende adfærd.



5. Et idrætsanlæg i en københavnsk forstad

De fysiske omgivelser

Denne forstads idrætsanlæg er netop et anlæg og ikke en hal. De fleste af kommunens fodboldbaner er samlet her. Omkring banerne ligger barakker med omklædningsrum, redskabsskabe mv. For at komme ned til kantinen, som cafeteriet kaldes, skal man forbi de mange omklædningsrum, der ligger op til en overdækket gangpassage. Passagen munder ud i en atriumgård, hvor der er opstillet borde og bænke, og hvor man gennem plastikruder kan se ud på nogle af fodboldbanerne. I bygningen, der støder op til gården, ligger kantinen. På vej ind bliver man mødt af nogle store reklameskilte, der fortæller, at man her kan købe en halv liter fadøl for 20 kr., og at en tallerken pomfritter med remoulade kan fås for 15 kr. *"Ingen adgang med fodboldstøvler på"*, står der på døren, hvor der også hænger en seddel om, at egne drikkevarer ikke må nydes.

Kantinen er et stort næsten kvadratisk rum med borde opstillet i større grupper midt på gulvet og mindre borde langs væggen. På bordene ligger der papirsduge, og friske potteplanter lyser op i det ellers dunkle lokale. Væggene er malet gule, og hele vejen rundt under loftet hænger der forskellige klubvimpler. En af områdets store fodboldklubber har hjemmebane på anlægget, og kantinen fungerer nærmest som klubhus. På væggene hænger fotografier af æresmedlemmer, vinderhold, klubjubiler osv., og hele endevæggen er reserveret til et stort glasskab flydt med pokaler og trofæer. Udsalget er i den modsatte ende til venstre for indgangen.

En stor disk danner udsalget. Bag den er der køkkenfaciliteter, alle redskaberne til pomfritter, bøfstegning, toast, pølser osv. Køleskabet er fyldt med de mest gængse sodavand særligt Faxe Kondi og cola. På disken står fadølsanlægget ved siden af kasseapparatet. Foran det står en stor skål med æbler, der koster 2 kr. stykket¹⁹. En tredjedel af disken er dækket af plastikbokse med slik i løs vægt. Disken afsluttes med en lille køledisk med forskellige drikkevarer, og på hylderne ovenover er der endnu mere slik i form af diverse chokoladebarrer, Pingvinstænger og lign. Foran køledisken står en gang imellem en bakke med ostemadder, pyntet med rød peber og salat til 8 kr., og nogle gange også en med wienerbrød. Ostemadderne er

¹⁹ De stod der kun den første uge, og mens jeg sad i kantinen, var der ikke noget salg i dem.

forbeholdt veteranholdene, og de er fast sortiment, når de spiller. På gulvet foran står en lille fryser med is. På væggen til venstre for disken hænger et større billedgalleriet af kantinens madudbud alt sammen signeret Tulip. Der er i alt 14 valgmuligheder. Diverse slags burgere koster omkring 16 kr., en tallerken pomfritter eller en toast 15 kr. og 18 kr for en fransk hotdog. Ristede pølser, biksemad, fiskefilet med pomfritter osv. er også blandt mulighederne.

Kantinen drives af et bestyrerpar, men den daglige betjening varetages primært af frivillige fra fodboldklubben. Hvert udvalg (ungdomsudvalget, eliteudvalget osv.) har hver deres dag i ugen, hvor de stiller med 1-2 mand, der sørger for eller hjælper med betjeningen af kunderne, kaffebrygning til møder osv. Et par gange om ugen laves der dagens ret til 40 kr. – stegt flæsk med persillesovs, græsk farsbrød, glaseret skinke og brændende kærlighed var nogle af mulighederne i den periode jeg opholdt mig i hallen. Disse tilbud kan trække mange mennesker til men primært voksne.

Livet på anlægget og i kantinen er ikke kun forbeholdt børn og unge. Disse færdes tværtimod ofte i kantinen på de voksnes præmisser. Rygende og øldrikkende voksne er det, der møder en, når man træder ind. På trods af dette er der på anlægget gode muligheder for observation af børn, unge og mad, for børn helt ned til 6-8-års alderen og unge op til 17-18 år køber og spiser meget mad i disse omgivelser. I forhold til de yngstes madindkøb spiller de medfølgende voksne en væsentlig rolle. Disse voksne ageren i kantinen vil derfor også være en del af de følgende beskrivelser.

Ugens gang med fodbold

På banerne er der hold i alle aldersgrupper fra de helt små drenge og piger på 4-5 år til superveteraner, som udgøres af mænd i den anden ende af aldersspektret. Klubben har også et førstehold med drenge omkring 16-18 år. Klubben har også pigehold i forskellige aldersklasser, men pigerne er generelt i undertal såvel på banerne som i kantinen. På alle ugens dage er der aktivitet på banerne. Nogle gange er det træning og andre gange kamp. I det sidstnævnte tilfælde giver modstanderne og tilskuerne i form af forældre, søskende og lign. ekstra meget leven på gangene, banerne i kantinen – før, under og efter kampen.

To drenge på 13 og 14 år sidder ved et bord bagerst i lokalet og spiser. Den ene har fået fiskefilet, den anden en burger, og begge har de fået pomfritter til. Ingen af dem spiller fodbold i klubben. De er venner, og den ene af drengene fortæller, at de er her "fordi min lillebror spiller i klubben, og vi er kommet for at se ham spille". De spiser, fordi hans mor spurgte, om de havde lyst. Det er også hende, der har betalt.

Vejret, godt som dårligt, kan få børn og forældre såvel som unge til at skynde sig hjem, som det kan få dem til at blive. En vigtig fodboldkamp i fjernsynet kan tømme kantinen osv. På trods af mange observationsdage på anlægget er det derfor ikke muligt at tegne et fast mønster for de forskellige holds træning og drengenes brug af kantinen, som det var for hallen i Jylland.

Når drengene når 11-13-års alderen tynder det ud med forældrene. I denne aldersgruppe kan man godt finde store grupper unge, der sidder samlet om et bord i kantinen, men noget fast mønster på hvornår og hvor meget er der ikke. Det er heller ikke de samme drenge, man genfinder fra uge til uge. Kontinuitet og regelmæssighed er langt større blandt de yngre drenge og deres forældre, der for en dels vedkommende ser ud til at have faste dage, hvor de spiser i kantinen.

Stort set alle dagene starter med de yngste spillere og slutter med de ældre mænd. Den eneste undtagelse er onsdag, hvor der stort set kun er børne- og ungdomshold. Det er en af grundene til, at 'dagens ret' er forbeholdt de andre dage, oftest mandag og torsdag, for børn og unge gider ikke spise den slags mad, som dagens ret oftest består af, forklarer en af de kantineansvarlige.

En gennemsnitlig dag med børn, unge, forældre og mad

Kantinen åbner først kl. 17, og allerede på det tidspunkt er der godt gang i børneholdene ude på banerne og et leben af drenge i alle alderskategorier på gangene omkring omklædningsrummene. Vejret har stor betydning for, om der er kunder i butikken, så snart dørene bliver slået op, eller om de, som i godt vejr, først begynder at indfinde sig senere. Godt vejr kan også gøre, at de indkøb, som tilskuerne foretager, hvad enten det er slik eller varm mad, tages med ud til banen. Med disse forbehold in mente kan følgende skitsering af en dag med mange børne- og ungdomshold dog gives.

Forældrene er de første, der indtager kantinen. Der er en meget familiær stemning. Mange kender hinanden, og en del af forældrene bliver siddende i kantinen og drikker øl, når deres drenge er ude på træningsbanen. Fra tid til anden kommer der drenge forbi. Her sidst på eftermiddagen er de ikke meget ældre end en 10-11 år og ofte yngre. De køber slik, en sodavand eller lign. og går igen med det samme. Det er svært at skelne mellem, om der er tale om spillere eller tilskuere. Nogle af dem 'hører til' hos de øldrikkende voksne, hvorfor de nogle gange slår sig ned hos dem, får en sodavand, en toast eller en tallerken pomfritter. Mange er stadig i spillertøj, og strømpesokker, for fodboldstøvler må de ikke have på i kantinen, og det forbud håndhæves strengt af de voksne og internt blandt drengene.

Der er næsten tomt i lokalet. Klokkeren er næsten 18. Ved et bord sidder tre voksne ved et bord og snakker. Ved siden af dem sidder en dreng på omkring 10 år, to af de

voksne er hans forældre. Han sidder og spiser pomfritter med remoulade og ketchup. Fra tid til anden rækker han en over til sin far.

De større ryk ind sker, efterhånden som holdene er færdige med at spille, men der er ikke noget fast mønster. Nogle dage er der propfyldt af drenge og deres forældre, og andre gange er der ikke et øje eller blot nogle enkelte. Fast tradition er det dog, at har drengene spillet kamp på hjemmebane, så samles de alle i kantinen og får en sodavand af træneren – og det næsten uanset alder.

Der er et leben af børn og voksne i kantinen. De 6-årige drenge har vundet over Brøndby, og det udløser sodavand og vist også flødeboller. Flere af drengene ren-der i hvert fald rundt med op til flere flødeboller i hænderne.

Mange af drengeholdene er færdige omkring kl. 18, om onsdagen omkring kl. 19:30. Det er i den forbindelse, at der kan blive travlhed i kantinen og kø foran 'Tulip væggen'. Det er især drenge i alderen 7-11 år, der ofte afslutter dagens træning med at spise aftensmad sammen med deres forældre i kantinen. Er det en af de dage, hvor mange af drengene eller måske rettere deres forældre vælger at henlægge aftensmaden til kantinen, er der fyldt med mennesker, og de mange drenge kan godt hæve støjniveauet betragteligt. Ved disse 'aftensmadsseancer' har de 7-11-årige drenge ofte følgeskab af yngre søskende, som måske har spillet tidligere eller blot er med som publikum sammen med henholdsvis en mor eller far. Med mindre der er kamp, er det sjældent, at begge forældre er til stede. Det hele er dog ofte overstået lige så hurtigt, som det opstår. Omkring en halv time er, hvad de fleste spisende bruger til at få burgeren eller pomfritterne ned. Derefter er der igen fortrinsvist tomt i lokalet på nær enlige købere, der lige er inde og vende for at købe lidt slik eller noget at drikke.

Efter de mindre drenge har forladt kantinen, sker det nogle gange, at de 11-15-årige efter endt træning holder hof – og det sker uden indblanding fra forældre eller andre voksne.

Fire 11-12-årige drenge sidder nede bagerst i lokalet ved deres eget bord. De træner 2-3 gange om ugen. De kan ikke helt blive enige om, hvor tit de sidder i kantinen efter træning, men kommer frem til, at det nok sker temmelig tit, og at de gør det, fordi de har lyst. Det er stemningen, de godt kan lide og så det, at det er fodbold. Drengene går også i klasse sammen, og det er næsten altid denne gruppe, der hænger ud sammen. De kan godt aftale på forhånd, at de har penge med. Det er sjældent, at de alle sammen spiser, men som regel er der en eller flere af dem, der gør det.

Klubbens førstehold (17-18 år) benytter også hjemmevant kantinen. Nogle gange er der arrangeret fællesspisning for dem, hvor der er lavet særlig mad eller bestilt ude fra, og så sidder de alle samlet. Andre gange er de bare lige inde for at købe en fransk hotdog, eller også sidder de bare og ryger en cigaret, får en sodavand, ser lidt fjernsyn eller snakker, inden de kører hjem.

Kantinen ligger ikke i umiddelbar nærhed af omklædningsrummene, vælger man ikke aktivt at gå derhen, kommer man ikke lige forbi. Fra kantinen kan man heller ikke følge nogen af holdene ude på banerne, hvilket gør, at den ikke bliver samlingspunkt på linje med cafeteriaet i den jyske hal. At kantinen tilsvarende bruges af mange voksne som et slags værtshus med fadøl og røg kan måske også lægge en dæmper på nogle af de unges lyst til at bruge den. Det er der i hvert fald nogle af dem, der giver udtryk for.

Set over hele observationsperioden er det karakteristisk, at det ikke er et sted børn og unge sidder og hænger ud i flere timer. Mødes de med vennerne fra holdet, sker det efter træning og kun i et kort tidsrum, inden der er almindeligt opbrud, fordi den købte mad er spist op, eller fordi hovedparten af drengene skal hjem og spise aftensmad.

Når drenge, der blot køber slik eller sodavand, vælger at slå sig ned i kantinen, virker deres ophold meget 'gennemgangsagtigt' – et stop på vejen ud til cyklerne:

To drenge omkring 15 år kommer ind i kantinen og køber hver en lille sodavand. De er omklædt efter træning. De sætter sig ved et bord og ser tv. Den ene har stadig sin taske på ryggen, selv om han sidder på stolen. De siger ikke meget til hinanden, sidder bare og drikker deres sodavand, og det går hurtigt.

Overordnet set er der mange sammenfald mellem den måde børn og unge agerer på på dette anlæg og den måde, der kunne observeres i den jyske hal. Primært købes der først ind efter træning, hvor man enten hurtigt smutter forbi, eller kommer ind i en større gruppe og slår sig ned. Det, der ændrer på billedet er, at der pga. sportsgrenen næsten kun er drenge i kantinen. Deres måde at spise på adskiller sig fra pigernes. Frem for alt går det stærkt. Måltidet er overstået, lige så snart sidste mundfuld er spist, og i langt de fleste tilfælde er afslutningen på måltidet også lig med, at man rejser sig og går. Selv når der sidder en større flok drenge og hygger, er det signal til opbrud, når de, der spiser, er færdige. De eneste, der giver sig god tid omkring maden, er de helt små 6-8-årige drenge, der måske har trænet før deres ældre søskende, og derfor har rigelig tid at spise i. De er til gengæld ikke særlig interesserede i deres mad, som de sjældent spiser op. Disse tendenser kunne også, som kort antydnet, iagttages blandt de håndboldspillende drenge i Jylland.

Et særtræk ved det københavnske anlæg er, at der er mange forældre. Dette giver nogle helt andre muligheder mht. indkøb af eksempelvis mad, end tilfældet var i den jyske hal. At det er de voksne og ikke drengene, der bruger kantinen som opholdsrum tilfører også stedet en anden atmosfære end den, der er beskrevet for den jyske hal. I det følgende vil det kort blive beskrevet, hvad drengene bruger deres penge på, og derefter vil fokus ligge på spiseformerne, der qua forældrenes tilstedeværelse fjører nye aspekter til afdækningen af børn og unges madkultur i sportshalsmiljøerne.

Indkøb og økonomi

Børn og unge færdes ikke i kantinen uden grund, dvs. at alle, der kommer ind, som oftest også køber noget, eller er sammen med nogen, der køber noget. Dette *noget* kan enten grupperes under 'aftensmad' eller 'ikke aftensmad', og indkøbene fordeles sig på tre forskellige kategorier: Slik, drikkevarer og varm mad.

Ligesom i den jyske hal bliver der købt meget slik og det uanset alder og tidspunkt på aftenen.

To drenge på omkring 15 år kommer gående ned af gangen mellem omklædningsrummene ned mod kantinen. De er færdige med dagens træning og har været i bad. Den ene roder i sin lomme og fisker nogle penge op. "Hvor meget har vi her?... 15 kr.", siger han nærmest til sig selv. De fortsætter deres gang ned mod kantinen, hvor pengene omsættes til slikposer, og så henter de deres cykler og kører hjem.

Lysten til slik adskiller sig således ikke, men mængden af penge, som drengene bruger på at stille denne trang er bemærkelsesværdig høj. Det er nærmest normalen, at posernes værdi starter omkring 10 kr., og ofte er de større. Karakteristisk er det også, at drengene ikke fordeler deres penge på nær så mange forskellige ting, som eksempelvis pigerne i den jyske hal gjorde:

To drenge omkring 14-15 år kommer ind. Den ene skal have vekslet en halvtredsser oppe ved disken. Han skylder den anden dreng nogle penge. Selv bruger han 20 kr. på slik – en Yankee bar til 7,50 kr. og for resten blandet slik – to forskellige slags vingummi.

De 15-16-årige drenge er færdige med at træne. De kommer dryssende hver for sig, og går direkte op til disken. En af dem køber en lille Faxe Kondi og en stor pose slik. En anden køber en halv liter sodavand og slik for resten af tyveren. Mønsteret fortsætter de drenge – der kommer ind køber enten sodavand, slik eller begge dele.

At slikket nogle gange bruges som erstatning for mad eller udskyldelse af sulten, ses ofte hos de drenge, der er i kantinen sammen med forældre:

Der er en stor flok 10-årige ude i atriumgården. Mange af dem sidder og spiser. Der er også en del forældre, der har sat sig sammen. En dreng, hvis far står og drikker øl, spørger, om han ikke må få noget mad. Det må han ikke, for de skal hjem og spise, siger faren. I stedet får han lov til at købe en pose slik.

Slik som dessert eller 'gå hjem energi' er heller ikke et uset indkøb. Mange af de drenge, der har spist, slutter af med at købe slik. Mængderne er dog gerne lidt mindre end de relativt store poser, der ellers er kutyme.

Har drengene drukket sodavand, er det også almindeligt, at flaskepanten omsættes til lidt håndsluk, når de går forbi disken på vej ud. Det sker stort set aldrig, at de i stedet vælger at få penge retur for flasken.

Der bliver købt og drukket rigtig meget sodavand. Det gælder for alle aldersgrupper, men særligt for drengene over 11-12 år, er tendensen tydelig. Faxe Kondi bliver der solgt i store mængder. Æblemost på flaske og ice tea er produkter, der også falder i drengenes smag. Cola er der derimod ikke det store salg i. Det er ikke altid, at drengene køber drikkevarer til deres mad, heller ikke selv om den er forældrebetalt, men der drikkes meget sodavand, når drengene er færdige med at træne. Måske fordi de trods de obligatoriske vandflasker, der er med ude på banen, er tørstige, når de er færdige, og med forældrenes mellemkomst har råd til at stille tørsten i sodavand, eller måske fordi sodavanden er en naturlig pendant til den øl, deres forældre sidder og får i kantinen.

Det store madudvalg fra Tulip vidner om, at der er kunder til de varme madtilbud. Der købes meget mad i hallen af de voksne, men i høj grad også af drengene såvel de helt små som de ældre, der kommer i kantinen uden forældre. Toast, fransk hotdog, pomfritter og burgere (enten bøfsandwich eller cheeseburgere) er noget af det, der er bedst salg i, men også 'Foccaciabolle-toasten' – nyheden fra Tulip²⁰ – er der bud efter. Aldersmæssigt er der ikke den store forskel på, hvilken type mad der købes af hvem.

Forældrenes tilstedeværelse på anlægget kan være den bærende begrundelse for, at økonomi ikke ser ud til at spille den store rolle for de yngre drenge. Hvad der er store beløb, hvis de mindre drenge selv skal betale, er for mange voksne kun et greb i lommen. Når der er voksne i nærheden, ser det derfor generelt ud til, at drengene får, hvad de vil have.

²⁰ En slags toast blot i en focciabolle.

En 8-årig dreng, der har klædt om, plager sin far, om han ikke må få en cheeseburger. Det får han lov til. Faren får øl.

En 10-årig dreng sidder og spiser sammen med sin mor. Han får en burger og hun en frikadellesandwich. Lige så snart han har slugt den sidste bid, går han op og køber en fransk hotdog til 'dessert'.

Får drengene ikke lov til at købe mad, er det ikke med en synlig begrundelse i økonomien, men fordi de skal hjem og spise aftensmad.

En fransk hotdog og noget at drikke til, er en ofte købt kombination for drengene uden forældre, og med det indkøb har de brugt omkring 30 kr. På trods af disse høje beløb hører man så godt som aldrig nogen af drengene låne hos hinanden. Det kan være en transaktion, der er sket, før de når kantinen, men det virker som om, at drengene i forstadshallen har flere penge end i den jyske hal. En enkelt gruppe drenge indrømmede dog, at det ikke er alt, de har råd til, og at de penge de bruger, nogle gange er opnået ved hårdt plag af forældrene:

Fire 11-12-årige drenge sidder samlet ved et bord. De fortæller, at de bruger en 20-25 kr. pr gang, hvis de køber noget. De træner to-tre gange om ugen, så for at få råd til at købe i kantinen kan de godt finde på at plage deres forældre for at få pengene. Et af de argumenter de plejer at bruge er, at de andre får penge af deres forældre.

De holder sig mest til pomfritter, fransk hotdog og toast, de andre ting på menuen er for dyre. På den anden side, fortæller de, kan de dog godt finde på at gå på McDonald's – og gør det tit – og her koster en menu raskt væk 50 kr.

Overordnet er der en meget tydelig forskel mellem de yngre og de ældre drenge, når det handler til mængden af den mad, de indtager f.eks. som aftensmad. Det er de mindre drenge ifølge med voksne, der får de store menuer som f.eks. en burger og pomfritter eller en fransk hotdog og pomfritter, hvorimod de lidt ældre drenge uden forældre sjældent bliver set med mere end en af delene. Umiddelbart ser det altså ud som om, at det er de ældste drenge, der bruger færrest penge. Omvendt træner de op til tre gange om ugen, hvorfor de måske alt i alt lægger flere penge i kantinen, end de yngste drenges forældre gør. Konkluderes kan det dog, at drengene uanset alder, når de går i kantinen, har et forbrug på minimum 10-30 kroner og altså ofte meget mere, hvis de har forældre med. Det skal dog nævnes, at der meget vel kan være drenge, der aldrig går i kantinen, hvorfor de drenge, der danner grundlaget for ovenstående observationer, måske netop er dem, der har pengene og de, der kører direkte hjem eller bare sidder og ser på, at de andre spiser, er dem, der ikke har de store beløb til rådighed.

Sult og spisetider

For stort set alle de observerede drenge gælder det, at deres træningstider ligger lige oveni eller lige efter normale spisetider. Mange hold slutter f.eks. omkring klokken 18 eller 19:30. Kun for de noget ældre drenge (16-18 år) kan klokken blive mere. Selv om nogle af drengene først er færdige med at spille sent, og derefter samler sig i kantinen, er det ikke ensbetydende med, at de alle køber aftensmad. Den hjemlige aftensmad kan også godt indtages udenfor normal spisetid, og det er der en del af drengene, der vælger.

Klokken er 20:15, og en stor gruppe drenge på omkring 14 år sidder klumpet sammen omkring et bord. Nogle af dem spiser, andre sidder der bare, drikker en sodavand eller spiser slik. En af drengene er på vej hjem. Han bliver stående lidt ved bordet med sin taske på ryggen, og siger bl.a., at han skal hjem og have spaghetti. I det hele taget snakker drengene meget om mad, også en del om at skulle hjem og have aftensmad. Det hele foregår i et meget ironisk og drillende toneleje, så det er svært at bedømme, hvad drengene egentlig mener om den hjemlige aftensmad. Omkring kl.20:30 er der almindeligt opbrud.

Ude ved cykelstativerne kører en af drengene rundt i cirkler, mens han venter på, at hans ven skal få låst sin cykel op. Han siger til ham: "Jeg skal hjem og have noget foder. Jeg går helt i selvsving, hvis jeg ikke snart får noget foder".

Denne episode kunne tyde på, at spisning i kantinen i form af aftensmad er noget, man har bestemt på forhånd. Selv om man "er ved at gå i selvsving" af sult, er det ikke grund nok til at købe mad i kantinen, hvis planen er, at man skal hjem og spise.

Sult er et vigtigt og meget brugt begreb. Når der er godt fyldt med drenge i kantinen – alder underordnet – er det ikke sjældent, at man hører, at de snakker om, at de er sultne. Hyggeaspektet er bestemt til stede, når drengene efter træning slår sig ned i kantinen, men ikke i nær samme grad som det kunne observeres i den jyske hal. Et akut behov for at få fyldt energidepoterne op, hvad enten det gøres vha. sodavand, slik eller en tallerken pomfritter, synes at være den overordnede grund for at lægge vejen forbi.

Spiseomstændighederne

I kantinen spises der hovedsageligt på tre måder: Alene, sammen med venner eller sammen med forældre. De to sidstnævnte former flyder til tider sammen, og udgør derved en fjerde. Mønsteret for alenespisning ligner det, der kunne iagttages i den jyske hal. Eneste forskel er, at det sker langt oftere, og at drengene ikke ser ud til at have noget problem med at sidde og spise alene. Ofte former spisningen sig som et måltid, hvor drengen sætter sig ved et bord og spiser, ligegyldigt om det drejer sig

om en fransk hotdog eller en burger. I det følgende vil fokus ligge på variationerne med familie og venner.

Aftensmad med forældre

Spisning med forældre kan antage to former. 1) forældrene sætter sig sammen med deres børn og udgør midt i det hektiske leben af andre børn og voksne en lille afgrænset familieenklave. Eller 2) børnene færdes mere frit, og sætter sig f.eks. og spiser sammen med andre børn, mens deres forældre sætter sig sammen med andre voksne ved et andet bord. I det følgende skal de to former beskrives nærmere²¹.

En far kommer ind i kantinen med den ene af to sønner. Han bestiller en cheeseburger til sig selv, og spørger sønnen, om han skal have det samme, men han vil hellere have en fransk hotdog. Hele bestillingen lyder på en burger, en hapsdog og en frikadellesandwich. Efter den er afgivet slår faren sig ned ved et bord sammen med den ene søn. Han fortæller, at sønnerne er henholdsvis 8 og 11 år, og at det er pga. den yngste, at han er der. Den ældste kan godt klare sig selv. Han har valgt at spise aftensmaden i kantinen, fordi han ikke orker at skulle hjem og lave aftensmad. Begge drenge træner to gange om ugen. En af gangene sluttet der som regel af med aftensmad, fordi faren ikke lige har rester i køleskabet eller orker at lave noget, når de kommer sent hjem.

Drengene har selv fået lov til at vælge, hvad de ville have at spise, og til deling har de fået en halv liters Faxe Kondi.

Da maden kommer, indfinder den anden søn sig. De sidder ved et bord lidt væk fra den faste kerne af øldrikkende voksne, og faren har taget sin jakke af. De siger ikke meget til hinanden, mens de spiser. Faren er først færdig, og den yngste søn med hapsdoger er længst tid om at få spist sin mad. Lige så snart han har slugt den sidste bid, siger faren "kom, så kører vi". Inden de forsvinder ud af kantinen, får drengene lov til at købe lidt slik.

Episoden er karakteristisk for mange af de måltider, der indtages i kantinen med deltagelse af såvel børn som forældre. De fleste af forældrene er med oppe ved disken, når der bestilles, men drengene får som regel lov til at vælge selv. Nogle gange foregår det dog på samme vis, som man kan forestille sig forhandlingerne hjemme ved middagsbordet:

²¹ Som nævnt kan indtaget af pomfritter eller en fransk hotdog nogle gange rangere under mellemmåltider eller hygge. I det følgende vil der kun blive beskrevet situationer, hvor det købte mad ser ud til at udgøre aftensmaden.

En af de mødre, man ofte ser i kantinen omkring spisetid om onsdagen, spørger sin yngste søn på omkring 5 år, hvilken slags pølse han vil have – om det skal være den almindelige ristede eller en fransk hotdog. Drengen siger, at han vil have pomfritter, hvortil moderen svarer, at det skal han nok få, men han skal også have noget andet. Han ender med at vælge den franske hotdog.

De afgrænsede familiemåltider kan i kantinen være underlagt de konventioner og adfærdsmønstre, man sandsynligvis vil kunne finde hjemme omkring middagsbordet: Man leger ikke, når man spiser, de mindste får hjælp med spisningen af forældrene, man skal sidde pænt, og både børn og voksne deltager i måltidet.

En dreng kommer ud af kantinen med en papbakke med en ristet pølse med brød, og går ind igen og henter en tallerken pomfritter. Han sætter sig alene hen til det bord, hvor hans mor har anrettet et tæppe på bænken, de kan sidde på. Nogle af drengene spørger, om han vil lægge arm. "Ikke lige nu, jeg spiser", svarer han. Moren og hans bror kommer også ud med pomfritter.

Hans bror har fået en fiskefilet til sine pomfritter. Moren drypper citron over den og skærer den ud for ham, så han kan spise den med gafflen. Selv om der sidder tre drenge og pjatter på den ene side af bordet, sidder de to drenge og deres mor, stille og roligt og snakker på den anden side. Den ene af hendes drenge spilder. Moren griber en serviet, siger det er noget griseri, og at han skal spise ordentligt.

Den lille enklave med moren og hendes sønner er ikke den eneste familieenhed den aften. Flere små familier sidder rundt om ved bordene. Karakteristisk er det, at det netop er et familiemåltid. Det er ikke kun drengene, der spiser, men også de medfølgende forældre. At faren i den tidligere nævnte observation tager sin jakke af, da maden kommer på bordet, kan ses som en markering af, at der er tale om et måltid og ikke mobilmad, der spises i forbifarten. Det kan godt være, at spisningen overstås hurtigt, men så længe den står på, er der tale om et måltid.

Et karakteristisk træk ved familiemåltiderne er endvidere, at de er sammensat af individuelle valg. Det er sjældent, at familieenheden spiser det samme, men nogle gange er en del af måltidet til deling f.eks. drikkevarer eller pomfritter.

Spisning med forældre kan dog også foregå under mindre formelle rammer, hvor drengene bestemmer dagsordnen. En mor, der sidder og spiser sammen med sin søn og en af hans venner, siger f.eks.: *"Der er stor forskel på at spise her og så derhjemme. Derhjemme hygger vi mere omkring maden, og bliver siddende længe. Jeg sørger for, at vi alle er samlet. Hernede er vi ikke en del af sønnens måltid – han har mere travlt med vennerne"*. Moren sidder godt nok ved samme bord, men

faren sidder sammen med nogle af de andre mænd, og sønnen har mere travlt med at pjatte med sin ven end med at snakke med sin mor.

Det er heller ikke usædvanligt, at børn og forældre grupperer sig ved forskellige borde, og her er rammerne i sagens natur noget friere, end når børnene er 'overvåget' af deres forældre²². Der er også flere eksempler på, at et barn sidder alene for sig selv og spiser, mens faren sidder ved et andet bord sammen med andre voksne.

Spisning med vennerne

Som ovenstående viser, kan drengene godt spise med deres venner selv om forældrene er til stede, men der i kantinen kommer der også grupper af drenge uden forældre. Vennegruppernes adfærd adskiller sig ikke synderligt fra, hvad der kunne observeres i den jyske hal. Nogle spiser, andre har måske kun lidt slik, og flere ser ud til at være fuldt med ind i kantinen for fællesskabets skyld. Det er således ikke usædvanligt at se et vennepar, hvoraf kun den ene part har købt noget, mens den anden følger med i håbet om at få del i lidt af det indkøbte:

To drenge omkring 13-14 år kommer ind i kantinen. Den ene bestiller en tallerken pomfritter og køber lidt slik. Den anden dreng har slået sig ned ved at bord, og sidder og kigger rundt. Han får noget af slikket. Derefter sidder de bare og venter på pomfritterne, og siger stort set ikke noget til hinanden.

Sammenfatning

Der er stor forskel på de rammer, maden indtages under, alt efter om drengene er sammen med forældre eller alene med deres venner. Som beskrevet udgør den mad, drengene får ifølge med forældre ofte et aftensmåltid. Ikke blot forstået som, at der ikke er et måltid klar, når de kommer hjem, men også mht. til form og ramme omkring spisningen ligner madindtaget i kantinen til forveksling et måltid inden for hjemmets fire vægge. Drengenes måltid består af flere elementer og ofte også noget at drikke til. Når drengene er uden forældre, er det langt fra alle, der spiser, og de der gør, køber ikke måltider i samme størrelsesorden eller format som de mindre drenge med forældre. Ofte er der her kun tale om en toast, fransk hotdog eller pomfritter. Der er godt salg i burgerne, men det er sjældent, at de købes af drengene, når de er i flok. Derimod er der mange af de mindre og de alene-spisende drenge, der bestiller den. Det er måske for meget at skulle fokusere hele opmærksomheden på maden, når mange drenge er samlet om bordet. En opmærksomhed drengene derimod ikke har noget imod at udstille, når de er alene i kantinen. Alenespisende drenge er ikke noget, man ser skævt til eller undrer sig over.

²² Se endvidere afsnittet om forskellen på ude og hjemme.

Pomfritter og de uskrevne regler

Som det allerede er beskrevet i forbindelse med den jyske hal hersker der nogle, om end uskrevne meget veldefinerede regler omkring omgangen med pomfritter – hvornår er det tilladt at tage fra andre, hvornår er det ikke osv. De former, der er beskrevet i forbindelse hermed, kan genfindes i forstadsanlægget. I det følgende vil nogle af de tydeligste eksempler på dette blive gengivet. Formålet er ikke gentagelsen, men understregning af, hvordan visse produkter i de unges univers kræver særlige forholdsregler.

Overordnet set hænger reglerne sammen med pomfritternes delepotentiale. Det er lettere at tage en pomfrit fra en andens tallerken, end det er at snige sig til en bid af hans toast. Hvorfor fænomenet er så tydeligt, og hvorfor drengene sætter så meget ind på at beskytte netop pomfritterne, som de alligevel sjældent kan spise op alene, må stå ubesvaret i denne omgang.

Der sidder fire drenge omkring et bord. Deres forældre sidder ude i atriumgården. Den ene af drengene får sine pomfritter før de andre. Af en eller anden grund rejser han sig og går fra bordet. Mens han går, siger han over skulderen til de andre drenge, at de ikke må æde af dem. Tilbage ved bordet sidder de tre andre drenge og venter på deres mad – og ingen af dem rører vennens pomfritter, mens han er væk.

Som skrevet i forbindelse med hallen i Jylland, kan pomfritter optræde som et mellemmåltid/hygge såvel som aftensmad. I kantinen ses begge variationer, men det er sjældent, at man ser flere drenge i fællesskab købe en tallerken til deling. Denne form forekommer stort set kun, når pomfritterne indgår som tilbehør i et måltid og f.eks. til deling mellem søskende eller med en forælder. Dermed ikke sagt, at man ikke kan være flere om at spise dem, men som udgangspunkt virker det som om, at de tilhører en bestemt, og han kan så bestemme, hvor meget der skal deles ud af dem. Det er ikke usædvanligt at observere, at drenge uden mad, der sidder med rundt om bordet, får tildelt en lille håndfuld pomfritter hver, frem for selv at kunne lange til fadet.

Som det er beskrevet i flere af observationerne, kan en drengs indkøb af mad, herunder pomfritter, få andre drenge til at følge med ind i kantinen for at holde ham med selskab. Her er udsigten til at få del i pomfritterne altså udgangspunktet for det sociale samvær. Da der ofte er tale om aftensmad for den pågældende dreng, kan de føromtalt uskrevne regler omkring pomfritter og aftensmad også observeres i dette forum:

Der sidder to 13-14-årige drenge ved et bord. Den ene har købt pomfritter. I starten langer de begge til tallerknene, men det ophører hurtigt, da de tydeligvis tilhører ham, der har købt dem. Efter et stykke tid siger han nærmest til sig selv: "Nu kan jeg

ikke spise mere". Den anden dreng siger hurtigt, at det kan han godt og rækker ud efter tallerknen. "Hallo!, Du må først få dem, når jeg ikke kan spise mere", får han smidt i hovedet som reaktion fra den anden side af bordet. Den tilstand indtræffer dog hurtigt, og vennen kaster sig nærmest taknemmeligt over resterne. Han tømmer tallerknen, mens vennen går lidt omkring i kantinen. Lige så snart den er tom, rejser han sig også, og de forlader begge kantinen.

Med undtagelse af nogle få episoder, hvor en ældre søskende har overtaget en yngres halvspiste pølse eller lign., er pomfritter den eneste slags mad, som man overtager fra andre. Dette kan også være tilfældet selv om man måske ikke har siddet og spist sammen:

I atriumgården har tre 'familieenheder' siddet og spist hver deres aftensmad. Da drengen i en af grupperne er færdig, tager hans mor tallerknen med de resterende pomfritter for at sætte den ind i kantinen. På vejen spørger hun en af de andre drenge, om han vil have nogle af resterne, men det siger han nej til. Han har vist fået rigeligt af dem, han har delt med sin søster.

Forskel på ude og hjemme

I den jyske hal kom det tydeligt frem i samtalerne med børn og unge, at mad generelt kan opdeles i forskellige kategorier f.eks. udemad og hjemmemad. Ligeledes at denne opdeling er væsentlig i forhold til den madkultur, de udøver i hallen, og hvad de vil bruge deres penge til, når de er ude. I kantinen på forstadsanlægget handler det ikke kun om selve maden, når børn, unge og voksne skal definere forskellen på ude og hjemme. Karakteristisk er det, at drengene overordnet fokuserer på opførelsen og mulighederne, mens forældrene er dem, der lægger vægt på forskellen i det spiselige tilbud.

Jeg spørger en flok 11-12-årige drenge, om det er anderledes at spise i kantinen frem for derhjemme. Det er det, svarer de alle enstemmigt. Her er venner og hygge, lyder en af begrundelserne. En anden siger, at i kantinen må man gerne grine, smaske og lege med maden. Jeg spørger, om de leger med maden, hvilket de umiddelbart svarer nej til. Drengen, der kom med udsagnet, siger dog til ham, der sidder og spiser pomfritter: "Det gjorde du da lige!"

To 9-årige drenge sidder sammen med den enes mor. Drengene siger, at maden er bedre her, men kommer frem til, at det nok er sundere derhjemme. Vigtigste forskel er dog, at her må man gerne råbe og synge, mens man spiser.

Der er ingen af drengene, der ligefrem synger. Støjniveauet og alle de drenge, der ikke sidder mange øjeblikke på deres stol under spisningen, vidner dog om, at der

er et andet regelsæt i brug, end man må formode, er tilfælde hjemme om middagsbordet. I kantinen bliver maden i højere grad spist på drengenes præmisser, også selv om forældrene er til stede: Det er tilladt at vælge forældrene fra og sætte sig sammen med vennerne. Det er også i orden at råbe til hinanden, selv om man sidder ved forskellige borde eller at slå sig ned hos nogen, der sidder og spiser, og vha. pjank og pjat at fjerne deres fokus fra maden. Det er altså ikke, ifølge drengene, kun det de spiser, der adskiller måltidet i hallen fra hjemmet, men også den adfærd de udøver. Denne særlige fremhævelse, som ikke blev nævnt i den jyske hal, hænger måske sammen med, at det ofte er forældrene, der har betalt, og dermed billiget den mad, der spises i kantinen. I flere tilfælde er det forældrene og ikke børnene, der vælger, at der skal spises 'udemad' til aftensmad. Markering af selvstændighed og territorium må derfor ske med andre virkemidler, f.eks. nogle af dem drengene selv nævner ovenfor.

Forældres syn på cafeteria-måltidet

Som illustreret, er der nogle af familieenhederne, der formår at skabe en hjemmelignende situation, hvor man sidder ved bordet for at spise aftensmad og ikke for at lege. I disse tilfælde er kantinen familiens udvidede spisestue, og er en måde at slippe omkring madlavningen derhjemme på, når tid og energi ikke er til det. Stadig er der dog forskel på ude og hjemme, og de forældre, jeg snakkede med, er ikke i tvivl om, hvad den primært består i. En mor siger f.eks.:

"Der er stor forskel på at spise her og derhjemme. Her går det meget stærkt, og så spiser vi meget sundere derhjemme. Det er af praktiske grunde, at vi alligevel vælger at spise hernede, og vi gør det nok en gang om ugen".

En far siger i samme stil:

"Hjemme ville der være grønt og brød på bordet. En af de andre forskelle på her og hjemme er, at man godt kan tage maden med ud og se en fodboldkamp. Det kan man ikke hjemme, så på den måde er det mere frit at spise i hallen". Jeg spørger, hvor lang tid de er om at spise, når de sidder i hallen? "Omkring 20 minutter fra bestillingen er afgivet, men nogle gange kan det også gå meget stærkt hjemme". Generelt synes faren, at den største forskel er, at udvalget er så sparsomt. Han ville gerne have, at det var lidt anderledes og mere grønt. Jeg spørger, om han tror, at hans sønner vil spise det, hvilket han sender videre til dem. De ved dog slet ikke, hvad de skal svare. Det virker ikke som om, de har gjort sig de samme tanker om udbudets mangle, som faren.

Det er heller ikke det indtryk, man får, når man ser, hvad drengene generelt køber. Nogle af drengene nævner dog sundhedsaspektet i en bisætning, når man snakker med dem om forskellen på ude og hjemme.

En 13-årig dreng siger om forskellen på maden i kantinen og derhjemme, at den er anderledes. Hans mor laver også god mad, men det er mere traditionelt [underforstået i kategorien hjemmemad, og ikke pomfritter, burger og fiskefilet, som drengene sidder og spiser]. "Maden i kantinen er mere fedt, sådan noget man bliver fed af, men det er okay en gang imellem", fortsætter han.

Ifølge en af de kantineansvarlige kan det dog også blive for meget for nogle af drengene. Generelt mener han, at det vil være en udfordring at få drengene til at vælge sundere tilbud, *"for de synes jo, det smager godt, det de køber"*. Det er dog også hans indtryk, at der er nogle af drengene, der får lige lovlig meget af det, fordi deres fædre altid hænger hernede. De ville måske sætte pris på noget mere almindelig mad.

At 'almindelig mad' forstås som noget andet end det, der sælges i kantinen, er der flere eksempler på. Følgende samtale vidner f.eks. om, at almindelig mad, underforstået hjemmemad, er bedre, mætter mere, og kan være et nødvendigt supplement, hvis man spiser i kantinen.

En mor og hendes to sønner er ved at være færdig med at spise. Hun spørger den ene af dem, om han ikke skal have flere af sine pomfritter. Det svarer han nej til. Lidt efter spørger hun, om han så i stedet skal hjem og have en rugbrødsmed leverpostej? Det svarer han dog ikke på.

At det ikke kun er i forældrenes univers, at der er forskel på 'mad' og så det, der kan købes i hallen, vidner en af de 17-18-årige drenges spørgsmål til den kantineansvarlige om: *"Er der ikke noget mad [dagens ret]?"*. *"Nej", bliver der svaret. "Ole er på ferie"*. Hvis spørgsmålet blev stillet, fordi drengen er sulten, er det åbenbart ikke en sult, han har lyst til at stille med mad fra 'Tulip-væggen', for han nøjes med at købe en sodavand.

På 'Tulip-menuen' er biksemad nok det tætteste, man kommer hjemmemad eller almindelig mad i de voksnes optik, men som følgende ordveksling vidner om, er det netop ikke det, som drengene vil bruge deres penge på i kantinen.

Fire 11-12-årige drenge kommer slentrende ind i kantinen og slår sig ned ved et af de bagerste borde. Den ene har købt pomfritter, og da han sætter dem på bordet, siger en af hans venner til ham i et drillende tonefald: "Hvis jeg var dig, ville jeg have købt biksemad". "Biksemad...??!!!", siger drengen med pomfritterne med vantro i stemmen: "Hvad snakker du om!!??".

Således er det også i forstadshallen muligt at observere de unges kategorisering af mad i hjemmemad og udemad.



6. Stævner

Kamp, konkurrence og stævne er det, mange af udøverne træner for. Det er kulminationen på de mange hverdagsdage i hallen. Selv om disse begivenheder er ofte tilbagevendende f.eks. i form af kamp hver weekend, er det tydeligt, at der er tale om en forskel som den, man i andre sammenhænge ser mellem hverdag og fest.

Ved kampe er der en anden stemning i hallen end til hverdag. Der er flere mennesker i hallen, flere tilskuere, flere voksne og flere spillende hold. Børnene og de unge er i hallen på andre tidspunkter, end de er til hverdag, og måske opholder de sig der hele dagen. Stævner kan enten forløbe over en forlænget weekend eller en uge i skoleferien. Forældrene er sjældent med. Man er sammen med en masse jævnaldrende, og det sociale er i nogle tilfælde mere i fokus end de sportslige resultater. Fælles for de nævnte situationer er, at de er noget andet end hverdagene. Derfor opfører folk, herunder også børn og unge, sig anderledes. Man må eller gør måske ting, man ellers ikke ville gøre eller har lov til til hverdag. Også ved kampe og stævner fylder mad og drikke meget i børn og unges bevidsthed, så selv om der er flest hverdage, er det derfor også relevant at stille spørgsmålet om, hvordan børn og unge spiser ved disse lejligheder.

Følgende bygger på observationer fra to kampdage i den østjyske hal og observationer fra et stort tredags håndboldstævne i en stor nordjysk by. Stævnet foregik i stort set alle byens haller, men der er kun lavet observationer i tre. Dette kapitel bygger således kun på observationer af håndboldudøvere, drenge som piger i aldersgruppen 10-16 år.

Metodisk har der i disse situationer været andre betingelser for observationerne end i de forudgående beskrivelser. Dels er observationerne fortaget over en kortere periode, dels er deltagerne meget optaget af hinanden og derfor vanskeligere at komme i kontakt med. De er desuden mange samlet på det samme sted med et hektisk leben til følge. Mulighederne for at iagttage mønstre og følge samtaler besværliggjordes derfor i højere grad.

Om stævner og kampdage kan man kort sige, at det der kan iagttages, på mange måder ligner det, der sker til hverdag blot i en mere ekstrem form. Indkøb, mængden, adfærd osv. får en ekstra tak op. De følgende afsnit vil derfor være struktureret på en lidt anden vis end de to tætte beskrivelser af livet i henholdsvis den østjyske hal og forstadsanlægget. For ikke at lave for mange gentagelser vil der i kort form

blot blive fremhævet nogle eksempler på forskelligheden mellem hverdag og fest. Målet er at illustrere, at den løssluppenhed, de fleste mennesker kender fra deres egen oplevelse af hverdag kontra fest, også findes blandt børn og unge i sportshallerne.

Når som helst og hvad som helst

Reglen om, at der skal ydes på banen, før der nydes i cafeteriet, synes at være sat ud af kraft ved stævner og kampe. Perioderne omkring frokosttid og middagstid, hvis det er et længerevarende arrangement, er de travleste i alle de besøgte haller, men generelt ser det ikke ud som om, at hverken børn, unge eller voksne går så meget op i, hvad klokken er, hvis lysten til mad eller slik kommer over dem. Slik og pomfritter kan sagtens indtages, selv om klokken kun er 10 om formiddagen.

Klokken er lidt over 10, og der er lige kommet en stor flok piger op i cafeteriet. De har direkte kurs mod disken, og alle køber de enten slik eller en kombination af slik, chips og halv liters sodavand. De er langt fra de eneste i rummet. Ved et af bordene sidder en af deres trænere og spiser en burger med pomfritter til. Der forgår en dialog mellem ham og nogle af pigerne, der kunne tyde på, at der er tale om 'dager derpå-mad' efter en livlig fest lørdag nat.

Netop muligheden for at kunne gå i cafeteriet tidligt – nærmest før første kamp er sat i gang – synes at være en del af forventningen til et stævne og noget, der kan få luften til at sitre af spænding. Hanne i den østjyske hal fortæller f.eks. om den dag, alle kommunens femte klasser var samlet i hallen til et endags håndboldstævne:

"Helt fra morgenstunden var det nærmest som om, at luften sitrede, så meget spænding var der, over alt det de kunne og skulle købe i løbet af dagen, og de startede nærmest fra de kom ind af døren".

De 11-12-årige piger i samme hal kom også med store smil i ansigtet og fortalte om, hvor mange slush ice de allerede klokken halv tolv om formiddagen havde nået at indtage. Det var ikke få, men som de gladelig fortalte, så var de stort set også startet i det øjeblik, de kom ind i cafeteriet om morgenen.

Slush ice er ikke det eneste, der bliver købt i store mængder. Størrelsen på slikposerne er ikke nødvendigvis større end til hverdag, men der bliver købt mange af dem. Ved stævnerne er der en del ventetid mellem at holdene skal spille deres kampe, og er man ikke nede i hallen for at heppe, bruges tiden fortrinsvis omkring et bord i cafeteriet, hvor ventetiden forsødes med slik, is eller chips. Slikket synes dog også at have en praktisk funktion på en dag med mange kampe. I hvert fald styrter særligt de unge nærmest direkte fra banen og op til disken for at købe slik til de tomme energidepoter:

En flok piger omkring 13-14 år sidder omkring og på et bord. De er lige blevet færdige med at spille kamp, er svedige og har røde kinder. Hver sidder de med en slikpose, og slikket køres ind, lige så hurtigt som hånden kan gå fra pose til mund og tilbage igen.

Modsat i hverdagene er madpakkerne med ved stævnerne²³. Særligt pigerne samler sig og slår sig ned ved et bord med deres madpakker, når sulten melder sig. Om det lige er til frokosttid ser ud til at betyde mindre. Madpakken er dog ikke et lige stort hit hos alle:

Klokken er 13:30, to 14-årige piger står og kigger ned i hallen, mens de henholdsvis spiser pomfritter og en fransk hotdog. De trækker lidt på, om maden udgør deres frokost. Da jeg spørger til madpakkerne, siger den ene, at hun vil gemme sin til senere, mens den anden siger, at hun ikke synes, at der var noget særligt at smøre af. Begge har de dog noget frugt med, og de regner ikke med at få brug for at købe mere i hallen.

Det er ikke usædvanligt, at nogle af pigerne, i stedet for madpakken går op og køber en toast, fransk hotdog eller pomfritter, og for sidstnævnte er det almindeligt, at de andre lige får lov til at smage en enkelt. Det kunne altså tyde på, at de ekstra penge i omløb sætter nogle af de ellers strikse 'spise-regler' ude af spil.

Flere penge, mere mad

Som observatør ved stævnerne får man en fornemmelse af, at det at bruge penge i cafeteriet er en lige så væsentlig del som spillet på banen. At få penge med hjemmefra er lige så essentielt som at pakke sportstøjet. Med ekstra penge på lommen er der ikke den samme opdeling mellem, hvilke aldersgrupper der har råd til at spise hvad. Såvel børn som unge har tydeligvis flere penge med i hallen på kampdage og til stævner, end der sædvanligvis bruges til hverdag. Disse penge bruges dels til de mange slik-, is- og chipsindkøb, som indtages løbende over hele dagen, dels omsættes de til mad. Flere af de 11-12-årige piger i den østjyske hal fortæller, at de til stævner og weekendens kampe får penge af deres forældre, så de f.eks. har råd til at købe pomfritter og sodavand.

Ved stævnet i den nordjyske by havde alle deltagerne, som nævnt, mulighed for at smøre en madpakke. At dømme efter trafikken op til cafeteriet var den dog ikke nok til at dække sultbehovet, eller også var madpakken ikke spændende nok i forhold til

²³ Dette er ikke tilfældet ved alle stævner, men ved stævnet i den nordjyske by havde alle deltagerne mulighed for at smøre en madpakke, inden de tog af sted til hallen.

en fransk hotdog eller pomfritter. Nogle af pigerne giver som forklaring på køb af pomfritter, at det er rart med noget varmt til frokost. Måske fordi den derved bliver en kontrast og afbræk i forhold til alt det kolde og søde, de ellers spiser i løbet af dagen. En tallerken pomfritter eller lign. kan fungere som en måltidsmarkering på en ellers lang dag.

Selv om børnene og de unge har flere penge mellem hænderne end til hverdag, er cafeteriets prisniveau ikke ligegyldigt. En af hallerne i den nordjyske by fungerede, modsat alle de andre der optræder i denne rapport, mere som en forretning end som en service til hallens brugere. Priserne på pomfritter, fransk hotdog og sodavand er derfor i gennemsnit 5 kr. dyre, end børnene og de unge ellers er vant til. Det har tydelig indflydelse på indkøbsverden, ligesom det er noget, der bliver snakket meget om ved bordene. Ikke mange vil give 13 kr. for en meget lille bakke pomfritter, når de er vant til at kunne få en stor tallerken til 15-16 kr.

På den anden side ser det ud som om, at det er vigtigt, at man ikke har penge med hjem igen. Søndag eftermiddag, hvor stævnet i den nordjyske by er ved at være slut, er der en meget lang kø af både børn og unge, og særligt drenge, der trodser trænerens råb om, at nu kører bussen, for at sikre sig nogle temmelig store slikposer. Det er tydeligt, at lommerne skal tømmes, og så giver det også mulighed for lidt sødt til hjemrejsen.

Løssluppenhed

De større økonomiske muligheder kombineret med den festagtige stemning og de mange børn og unge samlet på et sted giver en atmosfære af løssluppenhed. Stævnet eller kampdagens festlige stemning sætter hverdagens restriktioner ud af spil, tydeligst hvis der ikke er forældre til stede.

Fire piger omkring 13-14 år sidder ved et bord i cafeteriet. Hver har de trukket en rund sodavandsis i festlige farver i den store isautomat, der er opstillet i cafeteriet. Lige så snart den er spist færdig, går en af pigerne op til disken for at købe fire af de små chipsoser fra Kims. Ikke så snart de er tomme, trækker pigerne på ny hver en is i automaten, den samme slags som før. Mønsteret gentager sig fire gange. Pigerne nærmest pisker en stemning op omkring, hvor længe de kan holde den kørende. Det ser ud som om, der går sport i, hvor længe de kan holde ud. De udstråler en intern løssluppenhed, hvor muligheden for at kunne gøre, det de gør og blive ved, overstiger tanken om de mange penge, der går op i chips og is og ikke mindst, om det overhovedet er muligt at spille håndbold med fire store sodavandsis og tilsvarende mængder chips i maven.

Er forældrene med, som det ofte er tilfældet på kampdage, har ikke alle børn og unge helt samme muligheder. Der er stadig langt flere penge i omløb end til hverdag, men ikke alle får lov til at gøre, hvad de har lyst til:

Ved et bord sidder tre 15-årige piger og nogle af deres forældre. Den ene af pigerne spørger sin mor, om hun må få noget at spise: "Må jeg godt bestille noget at spise?" "Nej, du har ikke godt af det" "Men jeg er dødsulten!". Pigerne fortsætter kollektivt med at plage, om de så ikke må køre forbi McDonald's på vej hjem. Det lyder som om, det handler om at komme til at køre med den rigtige chauffør, for det er åbenbart ikke alle, der er lige så standhaftige som den førnævnte mor.

Opsamling

Set udefra består særligt stævner, men også weekendens kampdage, af tre elementer: Konkurrencen, socialt samvær og spisning. Hvilket element, der er det mest fremtrædende, veksler fra begivenhed til begivenhed. Særligt ved stævnet i den nordjyske by, hvor der var en del ventetid mellem kampene, spillede de to sidstnævnte elementer en vigtig rolle. Overordnet set kan man sige, at det der kan iagttages til hverdag mht. børn og unges kulturelle omgang med mad, også genfindes ved disse lejligheder. Det økonomiske råderum er dog noget eller væsentligt større, hvilket fører en løssluppen stemning med sig. Mere er tilladt, og nogle gange ser det ud som om, at børnene og de unge bevidst udfordrer grænsen, og går ud over det, der ville være acceptabelt til hverdag.



7. Konklusion – opsamling af centrale pointer

Undersøgelsens metode prioriterer dybdegående beskrivelser og forståelse frem for muligheden for generaliseringer. De enkelte observationer er unikke, men på tværs af beskrivelserne er det muligt at fremhæve karakteristika omkring børn og unges liv²⁴, madkultur og madpræferencer i sportshalsmiljøer, der rækker udover det enkelte cafeteria. Disse resultater ligger i tråd med andre undersøgelsers påpegninger af børn og unges forhold til mad i forskellige andre sammenhænge²⁵.

Maden betyder noget – også i sportshaller

Nærværende undersøgelse af børn og unges madkultur i sportshaller viser, at mad og drikke har overordentlig stor betydning for det liv, børn og unge udlever i sportshallerne og særligt i det, der kan kaldes den tredje halvleg – tidsrummet efter træningens ophør. Det kan derfor konkluderes, at mad også i idrætslige sammenhænge tjener som symbolsk markør. Også her bruger børn og unge mad symbolsk og kulturelt til at markere særlige positioner, status og tilhørsforhold. Unges manifestering af selvstændighed, løsrivelse fra forældre, orientering mod vennerne med egne præferencer, identitetsarbejde osv. kan genfindes i de unges omgang med og talen om mad i hallerne.

Hallen er et fristed

Børn og unge kommer i hallerne for at dyrke deres idræt, men de kommer der også for at være sammen med jævnaldrende, for at se på de ældre samtidig med, at de søger at distancere sig fra de yngre. De kommer der for det sociale, fællesskabet, for at hygge sig og for at sladre. De kommer der, fordi andre de kender kommer der. Nogle gange kommer de der, fordi hallen på linje med fritidsklubben fungerer som et fristed, hvor de kan være på deres egne og ikke de voksnes præmisser. I alle disse sammenhænge spiller mad en vigtig rolle. Nogle gange som vigtig rekvirit eller adgangsbillet til fællesskabet, andre gange som begrundelse eller legitimering for overhovedet at blive i hallen efter træning. Når mad indtages en så essentiel plads, er det ikke ligegyldigt, hvad det er, der købes eller spises. Mulighederne er

²⁴ Børn som gruppe afgrænses i konklusionen, på baggrund af rapportens iagttagelser, til aldersgruppen 7-12 år og unge som de 13-18-årige.

²⁵ Se f.eks. Christensen 2003 og Chapman 1993.

selvfølgelig givet af cafeteriets udbud, men det der vælges eller fravælges sker ud fra en, for de involverede børn og unge, sociokulturel logik, hvis konsistens kan genfindes i såvel forskellige haller som blandt forskellige aldersgrupper og hos både drenge og piger.

Tidshorisonter og spisemønstre

Børn og unges ophold i sportshallen indplacerer sig i et dagsforløb, der både tæller aktiviteter ude og hjemme. Ofte er hallen det sidste ophold ude, inden de igen vender hjem. De har sandsynligvis spist, mens de var i skole, og flertallet af dem skal hjem og spise aftensmad efter træningen og det øvrige ophold i hallen. Tidshorison-ten, særligt mht. hvornår de igen får mad, viste sig at være en væsentlig faktor for, hvorvidt og i så fald hvad børn og unge køber i cafeteriet. Håndtering af sult hænger nøje sammen med alder og afstanden til næste måltid. Mange af børnene og de unge i hallen er sultne efter træning, men det er ikke altid grund nok til at spise sig mæt i cafeteriets madudbud. De fleste af dem tænker i de traditionelle måltidsmønstre (frokost, aftensmad osv.), og det de køber i cafeteriet, skal indpasses heri:

- Der købes og spises primært efter træning, også selv om børn og unge også er i hallen længe inden de skal træne. Der skal ydes, før der kan nydes.
- De mindre børn forlader hallen omkring spisetid. De skal hjem og have aftensmad. Deres indkøb i hallen består primært af slik og slush ice. Det er vigtigt, at de ikke er mætte, når de kommer til aftensmaden. Det vil forældrene ikke billige.
- Der spises kun måltider i hallen, hvis man skal videre over i fritidsklubben (eller anden udenomsaktivitet), hvis man er alene hjemme, hvis der af andre grunde ikke er noget mad, når man kommer hjem, eller hvis man på forhånd har aftalt indbyrdes, at aftensmaden skal spises i cafeteriet.
- De unge er mere villige end børnene til at spise mættende produkter som f.eks. pomfritter, selv om de skal hjem og have aftensmad. De opfatter det ikke altid som et reelt måltid.

Økonomisk rationale

Både børn og unge er meget bevidste om deres økonomiske råderum, og de agerer økonomisk rationelt. De ved, hvor meget hvad koster, hvilke produktkombinationer de får mest for pengene ved. Handler det om varm mad, er de yderligere bevidste om, hvordan man billigst muligt bliver mest mulig mæt. Der er stor forskel på, hvor meget henholdsvis børn og unge selv har til rådighed til brug i hallen, men er børnene sammen med forældre, ser det ud til, at de stort set får, hvad de vil have.

- For børn uden forældre er det økonomiske råderum ikke stort. Det er derfor ekstra vigtigt at få mest muligt for pengene. Slush ice og slik ligger blandt favoritterne hertil.
- Børn og unge uden forældre har en stor bevidsthed om udbud, økonomi og mæthedsfaktoren på de enkelte produkter.
- Børn og unge, der skal hjem og spise, bruger ikke penge på mad i hallen, for den kan de få gratis hjemme.
- Produkter, der kan fås gratis hjemme f.eks. æbler og andet sundt, vil børn og unge ikke give penge for i hallen.
- Jo ældre de unge er, jo flere penge har de at købe for. Derfor køber den ældste gruppe oftere varm mad f.eks. en fransk hotdog, toast eller pomfritter.
- Der er stor forskel på, hvor mange penge børn og unge har til rådighed, men 'smertegrænsen' mht. mad synes at være 15-18 kr.
- Til stævner og kampe har børn og unge flere penge. De bruges til mere slik og lign. end normalt og et varmt måltid.

Madens funktion

Tjener den indkøbte mad som et måltid, er det som vist ovenfor vigtigt, at den mætter. Mad og sult er et vigtigt makkerpar i børn og unges bevidsthed, men det er ikke det udslagsgivende i forhold til, hvad eller om de køber noget at spise. Har de besluttet sig for at spise i hallen, er det dog ikke ligegyldigt, hvad de vælger at stille deres sult med. Madens (herunder også slikkets) funktion rækker langt udover sult, og det købte indgår som en vigtig rekvisit i en lang række af børnenes og de unges aktiviteter, mens de er i hallen. Nogle produkter markerer ligeledes særlige situationer. Overordnet set er mad, som samlende begreb, væsentlig i forhold til: Hygge, sult, fællesskaber, måltider og distancering f.eks. til forældre eller andre voksnes opfattelse af 'rigtig' mad.

Hygge og sult

- Mad med delepotentiale, som f.eks. pomfritter eller de små chipsposer fra Kims, opfattes som hyggeprodukter. Man kan være flere om dem, og spisningen bliver en fælles oplevelse.
- Pomfritter indtager en særstatus. Udover at kunne udgøre et måltid indtager de en position mellem slik og mad. De kan derfor bruges til hyggespisning ofte med flere spisende om tallerknen.
- Udgør pomfritterne et måltid til at stille sulten, er det ikke velset, at andre tager af tallerknen. Når den varme mad fungerer som et måltid, indtager det en anden status.

Fællesskabet

- Er der nogle, der køber mad, opstår fællesskabet omkring dem. Der kan godt være slikpisere med om bordet, men det er maden, der definerer fællesskabets karakter. Når maden er spist ophæves fællesskabet.
- Mad kan både indtages alene eller i fællesskab. Piger gør mest for at undgå at komme til at sidde alene. Drengene synes at have mindre imod det. Til gengæld bliver de ikke siddende længe, men det gør pigerne på begge 'sider' af måltidet.
- Både børn, unge, drenge og piger mener, at hyggen og fællesskabet er grunden til at sidde samlet omkring bordet, hvad enten der spises slik eller mad.
- For de yngste spiller det, de køber, en essentiel rolle i fællesskabet. Jo ældre de bliver, jo mindre vigtigt er det, at alle køber det samme og indtager det sammen, men man sidder stadig samlet rundt om bordet.
- Det er vigtigt, at maden er let at spise og ikke kræver for meget opmærksomhed. Indtages maden i cafeteriet er der meget, det er langt vigtigere at følge med i, end lige det man sidder og spiser.
- Mad, der kan tages med, foretrækkes af de, der spiser alene, da den f.eks. kan tages med ned i hallen eller ud til banerne.

Måltider

- Decideret måltidsspisning og markering af at der er tale om et måltid, er tydeligst, når det forgår i selskab med forældre.
- Måltider med forældre kan fungere som afgrænsede enheder midt i det hektiske cafeterieliv. Det kan også foregå mere løssluppet med forældre og børn fordelt i hver deres grupper.
- Når der spises aftensmad med forældre, består menuen ofte af flere elementer – f.eks. pomfritter samt en burger, fransk hotdog eller lign. Forældrenes forklaring er, at de ikke orker at skulle hjem og lave mad.
- Måltider uden forældre består ofte kun af et enkelt madelement.

Distancering

- Hos såvel børn som hos de unge optræder kategorierne hjemmemad og udemad. Hjemmemad vil de ikke bruge penge på, for det falder pr definition udenfor det, de ønsker at spise og kunne købe i hallen.
- Frugt er der generelt stor velvilje overfor. Men det skal gøres anderledes, være interessant og attraktivt f.eks. i udskæringer og serveringsform. Hel frugt har så godt som ingen plads i børn og unges indkøbsunivers.
- Sundhed er ikke et emne, der synes at påvirke børn og unges indkøb i hallen. Emnet hører til hjemmemad, og bliver derved uinteressant for børn og unges madkultur i hallen. Sund mad er hjemmemad og vil til en hver tid tabe i konkurrence med f.eks. slik.

- Børn og unges indkøb ligger i faste rammer, men de er mulige at påvirke, hvis et attraktivt alternativ tilbydes inden for deres forståelsesramme.
- Børn og unge vælger inden for faste kategorier både mht. slik, drikke og mad, men variation og overraskelse er populært. Der må gerne ske noget, og gerne med produkter som signalerer alt andet end hjemmemad.
- Er forældrene til stede i cafeteriet, defineres forskellen på ude og hjemme af børn og unge med udgangspunkt i de friere adfærdsrammer i hallen. De voksne overtager kategorierne hjemmemad og udemad, hvor førstnævnte rangerer højest på kvalitetsstigen.
- Alder og gruppedistancering kan markeres gennem de købte produkter. Børn har f.eks. ikke råd til mad, og de skal hjem og spise – siger forældrene. Det er de unge ikke nær så påvirkede af.
- Hverdagens regler og mådehold sættes ud af spil ved stævner og kampe. Løsluppethed og store mængder af alt spiseligt synes at være normen, når de særlige lejligheder skal distanceres fra hverdagen.

Afslutning

Stedets karakter synes at have stor betydning for den madkultur, der udspiller sig i den enkelte hal. Er der tale om en art fritidsinstitution for børn og unge, hvor de er på udebane uden forældreopsyn? Eller fungerer hallens cafeteria snarere som en slags familierestaurant, hvor der nok er friere rammer end hjemme, men hvor de voksne har en hel del at skulle have sagt ang. mængden af den mad, der bestilles og sammensætningen af menuen. Alle de beskrevne mønstre påvirkes, alt efter om der er tale om det ene eller andet. Graden af mønstrenes betydning eller indflydelse synes at variere alt efter, om der er tale om børn og unge med eller uden forældre.

Fælles er dog, at man ved brug af et sociokulturelt blik på maden og de øvrige aktiviteter i hallen kan synliggøre, at mad er langt mere end blot næring til (lækker)sultne børn og unge. For målgruppen tillægges livet i hallen udenfor træningen tilnærmelsesvis lige så stor betydning som selve idrætsudøvelsen, og en væsentlig rekvisit er cafeteriaets spiselige udvalg. Uden mad og drikke dur helten ikke, og det gælder også i den tredje halvleg.



Litteratur

Andrews, Therese: Ungdommens matvaner set i et sosio-kulturelt perspektiv. Hovedopgave i Sociologi, Sociologisk Institut, Universitetet i Bergen 1991

Chapman, Gwen og Heather Maclean: 'Junk Food' and 'Healthy Food': Meanings of Food in Adolescent Women's Culture. I: Journal of Nutrition Education 25 vol. 3 1993

Christensen, Pia Haudrup: Børn, mad og daglige rutiner. I: Barn nr. 2-3 2003. Norsk senter for barnforskning, Oslo

Douglas, Mary: Deciphering a Meal. I: Implicit Meanings: Essays in Anthropology. London: Routledge & Kegan Paul 1975

Fagt, Sisse mfl.: Udviklingen i danskernes kost 1985-2001. Med fokus på sukker og alkohol samt motivation og barrierer for en sund livsstil. Danmarks Fødevarer og Veterinærforskning 2004
Elektronisk på www.dfvf.dk

Holm, Lotte: Mad, mennesker og måltider – samfundsvidenskabelige perspektiver. Munksgaard Danmark 2003

Iversen, Trine og Lotte Holm: Måltider som familie-skabelse og frisættelse. I: Tidsskriftet Antropologi nr. 39 1999

Mennell, Stephen, Anne Murcoot og Anneke H. van Otterloo: The Sociology of Food – Eating, Diet and Culture. Sage Publications 1992

Projektbeskrivelse indsendt i forbindelse med ansøgning om tilskud til forsknings- og udviklingsprojekter under innovationsloven til projektet: Udvikling af et koncept med sunde cateringprodukter målrettet børn og unge i sportshaller og idrætsklubber, dec. 2003
Elektronisk på www.mad-i-bevaegelse.dk

Terkelsen, Trine: Forundersøgelse af mad og måltider i sportshaller og idrætsklubber. Kræftens Bekæmpelse 2003
Elektronisk på www.mad-i-bevaegelse.dk